

Kur'an'da Yaratma Konulu Bir Kavram: "Haleqa"

The Concept Of Creation in The Quran: Haleqa

Mustafa ÜNVER*

Ozet

Haleqa kavramı, Kur'an'ın yaratma konusunda yoğunlukla istihdam ettiği bir fiildir ve temel anlamı "takdir etmek"tir. Bu temel anlam doğrultusunda kavram, zamanla bazı yan anlamlar da kazanmıştır. *Haleqa*, Kur'an'da sadece Allah Teâlâ'nın yaratmasına özgü bir kavram olmayıp, örneğin Hz. İsa hakkında da kullanılmaktadır. Bu bağlamda kavramın, Kur'an'da *yoktan yaratma* gibi kelâmî/felsefî bir anlamı ifade etmediği görülmüştür. Zaten Kur'an'ın indiği dönemde, ilk muhataplar arasında böylesi bir tartışma da söz konusu değildi. Ancak açıkça ifade edilmelidir ki Allah'ın takdir ettiği ve yarattığı gibi, ne takdir etmek, ne de yaratmak mümkündür. *Haleqa*nın anlam hayatında izlenen *yoktan yaratma* anlamı, kavramın Kur'an sonrasında oluşan semantik alanıyla ilgili bir anlam zenginliği oluşturmaktadır. Ne var ki, nüzül dönemi sonrasında kazanılan anlamların Kur'an'ı anlama ve tefsir etme sürecinde istihdam edilmemesi gerektiği de ifade edilmelidir.

Anahtar Kelimeler: Yaratma, haleqa, yoktan yaratma, Kur'an semantigi, Kur'an tefsiri.

Abstract

The Quran uses the term *haleqa* very frequently in terms of creation. It basically means "to assess" (takdir). Besides this basic concept of assessing, it consists of other-related meanings. The term *haleqa* is not used just as an attribution of Allah, but also –for example- as an action of Jesus in the Qur'an. In this context, it is seen that this concept does not mean a theological and philosophical understanding from creating nothing. When the Quranic verses were revealed, there was no disagreement among the first recipients (target population). However, it must be emphasized that neither creating nor assessing is possible as Allah does. While the term *haleqa* does not have any meaning concerning creation during the time of revealing, it gained the meaning of creation from nothing in later, and this is a variety in the semantic life of the word. Nonetheless, it should be known that when the Quran is interpreted, the various meanings which are given to these terms later should not be used.

Key Words: Creation, haleqa, creation from nothing, semantics of the Qur'an, interpretation on the Qur'an.

Ger likâ Haktan dilersen âşık ol

Hâlikü'l-halkı gör andan hâlik ol**

1. Giriş

Bir kavram olarak "yaratma", bir taraftan ilahî karakteri, nihâyetlessiz gücü ve otoriteyi yansıtırken öte yandan da insanî düzlemdeki üretme, var etme ve eser ortaya çıkarma fonksiyonlarını sembolize etmektedir. Nitekim İmam Gazzâlî'nin (505/1111) de dediği gibi aslında Allah'ın mahlûkâtından biri olan insan, bedeninde *halq* tezahürüne ilişkin pek çok özellik taşımaktadır. Sözgelimi insanın, bir beşer olarak hayatietini devam ettirebilmesi için bir bedene gereksinim duyması, bu beden de bir binanın çeşitli enstrümanlara ihtiyaç duyduğu gibi birtakım şartlara zorunlu olarak bağımlı olması ve hep bu belirgin vasıfların da en büyük yaratıcı Cenâb-ı Hâk tarafından meydana getirilmesi, düşünülebilecek

halqî tezahürlerden olsa gerekir.¹

Tj. Boer'in de vurguladığı gibi yaratma, Allah'ın yalnız başlangıçta yoktan var edişine değil, aynı zamanda evrenin ve insanın meydana gelişine de işaret etmekte, hatta mevcut olan her şeyi içine alacak kapsam ve genişlikte bir alana hükmetmektedir.²

Bu anlamda *halq*'ın Allah ile kâinat arasındaki münasebeti, başka bir deyişle ilâhî fiilleri ifade eden en kapsamlı kavram olarak yerini aldığı söylemek mümkündür.³ Allah ile mahlûkâtı arasındaki ilişkinin, etkilenmenin ve işleve has niteliklerin mahiyetlerinin ne olduğu sorusu belki yapılması gereken başka bir çalışma konusudur, dolayısıyla bu çalışmada konunun bu yönü ele alınmayacaktır.

* Yrd.Doç.Dr., Ondokuz Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi

** *Nesîmî Divanı*, haz. Hüseyin Ayan, Ankara 1990, Tuşgular 192, s. 415.

¹ Bkz. Gazzâlî, Ebû Hâmid Muhammed b. Muhammed, *el-Maksadü'l-Esnâ fi Şerhi Esmâillâhi'l-Hüsna*, nşr. Ahmed Kubbânî, Beyrut, t.z., Dâru'l-Kütübü'l-İlmiyye, s. 53-55.

² Boer, Tj. DE, "Halk" Mad., M.E.B.İslam Ansiklopedisi, c. VI/1, s. 165.

³ Bkz. Topaloğlu, Bekir, "Hâlik" Maddesi, TDV İslam Ansiklopedisi, c. XV, s. 303.

İslam literatüründe “yaratma” konusunda istihdam edilen kavramlardan en sık kullanılanı ve de hemen herkes tarafından en çok bilineni “*ha-le-qa*” (خلق) fiilinin masdar formunda yansıttığı “*halq*” kavramıdır ve bu tespit Kur’an-ı Kerim düzleminde de karşılığını aynı paralelde bulmaktadır.

Kavramın aynı anlam yönünde kullanılan diğer fiillere göre belirgin derecede neden daha yoğun olarak kullanıldığı sorusu, cevabı bulunmaya değer incelikte görünmektedir. Binaenaleyh bu soruya verilebilecek cevapları iki temel grupta toplamak mümkündür:

1-Kavramın yansıttığı yaratma, Zeydî müfessir Şevkânî’ye (1250/1834) göre bütün nimetlerin varlık alanına çıkarken uğradıkları kutuptur ve *halq* olmadan hiçbir şeyin meydana gelmesi mümkün değildir.⁴ Bu görüşün, kavramın ileride tartışacağımız temel *takdir* anlamı doğrultusunda dile getirilmiş olması kuvvetle muhtemeldir. Çünkü yaratılan varlıkların ölçüsüz, plânsız ve etütsüz var edildikleri, kabul edilemez bir sav olmanın öteye geçemez.

2-Mâlikî Müfessir Kurtubî’ye (671/1273) göre ise Allah Teâlâ’nın, diğer sıfatları arasında en çok kavramımıza ait olanı seçmesi, Kur’an’ın indiği dönemde Arapların Allah’ın *halq* ettiği, *hâliq* olduğu gerçeğini kabul etmeleri durumuyla ilgilidir. Böylece Kur’an, onların bu yönünü ortaya koymakla aleyhlerine delil getirmiş ve inanmamalarından dolayı onları şiddetli şekilde kınamış ve azarlamış olmaktadır.⁵ Bu tespitleri doğrulama sadedinde “*şayet onlara gökleri ve yeri kim halk etti diye sorsan, elbette ‘Allah’tır’ derler*”⁶ mealindeki âyetleri hatırlamak mümkündür ve gerçekten de Araplar, Allah’ın bu yönünü her zaman ikrar edegelmişlerdir.

Yaratma işlevinin Kur’an’da çok geniş bir alana yayıldığı gerçeğinden hareketle, görünen ve görünmeyen her şeyin yaratma konusu olduğunu söylemek mümkündür. Temelde her şeyin yaratıcısı Allah Teâlâ’dır. Gökler, yerler ve bu ikisi arasında bulunanlar, hep Allah’ın *halq* etmesiyle vücut bulmuş varlıklardır. Bunun için *halq* kelimesiyle ifade edilen yaratma konuları, diğer kelimelerle ifade edilen yaratma mevzularından daha geniş ve yaygındır. Allah’ın yaratıcılık vasfı en

geniş ölçüde bu madde ile ifade edilmiştir. Hatta *halq* kavramının A’raf Sûresi 54. âyete⁷ dayanarak Kur’an’da sadece maddî konular için değil, mücerred mefhûmlar için de kullanıldığı belirtilmiştir.⁸

Kur’an’da çok sık kullanılan *halq* kavramı, hadislerde de karşılık bulmaktadır. Örneğin *hâlik* ismi, doksan dokuz esmâ-i hüsnâ rivâyetlerinin ikisinde de yer almasının yanında⁹ diğer bazı hadis metinlerinde de görülmekte, ayrıca bir çok rivâyette *halq* eylemi, fiil sigalarıyla Allah’a nispet edilmektedir.¹⁰

İslam dışındaki inanç ve düşünce sistemlerine bakıldığında ise, örneğin Budizm ve Jainizm gibi bazı dinlerde “*yaratma*” diye bir anlayışın yer almadığı, Yunan Filozoflarında da *yaratılış* düşüncesinin bulunmadığı görülmektedir. Çünkü onlara göre kâinat ebedidir. Bu düşüncelerine hakim olan vurgunun gerisinde, tabiatçılık demek olan “*naturalizm*”in yattığı tespiti ifade etmek mümkündür.¹¹

Bazı dinlerde ise yaratma mefhûmu görülmekte, hatta konuya ilişkin birçok efsanelerin anlatıldığı bilinmektedir. Sözgelimi bu efsanelerin ortak özellikleri arasında kurban motifini anmak mümkündür. Bazen tanrı kendi kendisini kurban etmesi (Prajâpati), veya başlangıçtan beri var olan devî (Tiamat, Ymir), ya da Purusha gibi deve benzeyen *Macranthropos*’u veya yine başlangıçtan beri var olan Eski İran’da Evakdât boğası gibi bir hayvanı kurban etmesi sonucunda, kâinat varlık sahasına çıkmaktadır.¹²

İslam filozoflarının *yaratma* konusuna bakışlarını ise iki başlık altında toplamak mümkündür: 1- Özellikle Eflâtun nazariyesine meyleden eski yaklaşıma göre, maddî evrenin yaratılışından önce bir dizi manevî varlıklar sudûr etmiştir. Bu akıma örnek olarak İhvân-ı Safâ’yı (h.IV.yy/m.X.yy) vermek mümkündür. 2- Daha çok Aristo’ya dayanan akıma göre de öncelikle ilâhî cevherden akıl sâdır olmuş, ondan sonra rûhânî ve maddî âlemler başlangıçsız ve birbirlerine paralel olarak derece derece meydana gelmişlerdir. Bu kısma örnek olarak da İslam filozoflarından İbn-i Sînâ (429/1037) ve İbn-i Rüşd’ü (595/1198) vermek mümkündür. Dikkat edilirse

7 “*إِذَا لَمْ يَخْلُقْ وَالْإِنَّمَا*”, “*Haberiniz olsun ki yaratmak ve emretmek O’na mahsustur.*”

8 Bkz. Gazzâlî, *el-Maksadü'l-Esnâ*, 53; Ulutürk, Veli, *Kur’an-ı Kerim’de Yaratma Kavramı*, İstanbul 1995, s. 16; Yıldırım, Suat, *Kur’an’da Ulûhiyet*, İstanbul 1987, s. 193.

9 İbn Mâce, Dua, 10; Tirmizî, Daavat, 82.

10 Bkz. Topaloğlu, “*Hâlik*” Mad., 304.

11 Bkz. Nasr, Seyyid Hüseyin, *İslâm Kozmoloji Öğretilerine Giriş*, çev. Nazife Şişman, İstanbul 1985, s. 133; Yıldırım, *Kur’an’da Ulûhiyet*, 195.

12 Bkz. Yıldırım, *Kur’an’da Ulûhiyet*, 195.

4 Şevkânî, Muhammed b. Ali b. Muhammed es-San’ânî, *Fethu’l-Kadîr -el-Câmiu beyne Fenni’r-Rivâye ve’d-Dirâye min İlmî’t-Tefsîr*, yy., trz., Âlemü’l-Kütüb, c. I, s. 50.

5 Kurtubî, Muhammed b. Ahmed el-Ensârî, *el-Câmi’ li-Ahkâmî’l-Kur’ân*, Beyrut 1985, c. I, s. 226. Ayrıca bkz. Şevkânî, *Fethu’l-Kadîr*, I, 50.

6 Bkz. Lokman (31) : 25; Zümer (39): 38; Zührüf (43): 9, 87. Ayrıca bkz. Zümer (39): 3.

bu yaklaşımların ikisinde de Allah'ın yaratmaya etkisi, ilk illet olmasında tezâhür etmektedir.¹³

Tarihteki gizemlerini hala koruyan İhvân-ı Safâ'ya göre ilk sebep, ilk mâşuk ve yaratıcı olan Tanrı'nın kendine has fiili, *yaratmadır*. Ne var ki onlar bunu söylerken "Sizi topraktan yaratması O'nun âyetlerindedir"¹⁴ mealindeki Kur'aç âyetinde söz edilen "mevcud bir şeyden var etme" anlamındaki yaratmadan değil; Ehl-i Sünnet kelâmcıları gibi önceden her hangi bir şey olmaksızın yaratmayı kastederler.¹⁵ Ancak onlar bu düşüncelerini feyiz ve şudûr ile açıklamaktadırlar. Buna göre yaratmanın aslı Allah'ın kerem ve cömertliğidir, O'nun feyzânıdır.¹⁶

Sünnî İslam anlayışında ise felsefi mahiyetteki başlangıçsız dünya faraziyesi kesinlikle reddedilmekte ve Allah'ın tevhid özelliğini zedeleyici izahlar yapılmaktan kaçınılmaktadır.¹⁷

2. Kavramın Lügat Anlamı

Morfolojik açıdan *ha-le-qa* fiili, üçlü (sülâsî) fiillere ait birinci kalıptan gelmekte olup yaygın olarak kavramın "takdir etmek, istiva haline getirmek, tesviye etmek, bir işi ölçüp biçerek hikmetin gerektirdiği olgunluk ve kıvamda yapmak" anlamına sahip olduğu belirtilmektedir.¹⁸

¹³ Bkz. Boer, "Halk" Mad., VII, 166.

¹⁴ Rûm (30) : 20.

¹⁵ İhvân-ı Safâ, *Resâil-ü İhvâni's-Safâ ve Hullânu'l-Vefâ*, Beyrut, trz., Dâru Sâdir, c. II, s. 127; c. III, s. 517; Ayrıca bkz. Uysal, Enver, "İhvân-ı Safâ" Mad., TDV. İslam Ansiklopedisi, c. XXII, s. 3.

¹⁶ İhvân-ı Safâ'nın benimsediği yaratılış detayında yer alan "faal akıl" hakkında ayrıca geniş bilgi için bkz. *Resâil-ü İhvâni's-Safâ ve Hullânu'l-Vefâ*, Beyrut, trz., IV, 206; Uysal, "İhvân-ı Safâ" Mad., XXII, 3-4.

¹⁷ Bkz. Boer, "Halk" Mad., VII, 166.

¹⁸ Kavramın bütün lügavî tanımlamaları için bkz. Cevherî, İsmail b. Hammâd, *es-Sihâh fî'l-Lügati ve'l-Ulûm*, Beyrut 1974, Dâru'l-Hadâratî'l-Arabiyye, c.I, s.366; İbn-i Manzûr, *Lisânü'l-Arabî'l-Muhît*, Beyrut, trz., c. I, s. 889-892; Zebîdî, Murtedâ Muhibbuddîn Muhammed el-Huseynî, *Tâcu'l-Arûs min Cevâhiri'l-Kâmiâs*, Dâru'l-Fikr, 1307, c. VI, s. 335-336; Râgıb el-İsfehânî, *el-Müfredât fî Garîbi'l-Kur'ân*, nşr. M.A. Halefullâh, Kahire 1970, s. 224-226; Firuzâbâdî, Meodüddîn Muhammed b. Ya'kûb, *el-Kâmûsü'l-Muhît*, Kahire 1952, c. III, s. 236; Kadı Abdü'l-Cebbâr b. Ahmed, *el-Muğni fî Ebvâbi't-Tevhîd (Halku'l-Kur'ân)*, nşr. Taha Huseyn, Kahire 1961, c. VII, s. 208 vd; Kadı Abdü'l-Cebbâr, b. Ahmed, *Şerhu Usûli'l-Hamse*, thk. A.Kerim Osman, II. Baskı, Kahire 1988, s. 548-549 ; Ebu'l-Bekâ, *Külliyât*, Matbaatü'l-Âmire, 1287, s. 318; Gazzâlî, *el-Maksadü'l-Esnâ*, s. 52-53; Râzî, Fahrüddîn, *Mefâtihu'l-Gayb*, Kahire 1992, c. I, s. 485-486; c. VII, s. 172; Tabressî, Ebû Ali el-Fadl b. El-Hasen, *Mecmau'l-Bahreyn fî Tefsiri'l-Kur'ân*, Tahran, trz., Mektebetü'l-İlmîyyeti'l-İslâmiyye, c. I, 59; Ebus-suûd, Muhammed b. Muhammed el-İmâdî, *İrşâdü'l-Aklî's-Se'üm ilâ Mezâye'l-Kur'âni'l-Kerîm*, II. Baskı, Beyrut 1990, c. I, s. 59; Zemahşerî, Cârullâh Mahmûd b. Ömer, *el-Keşşâf an Hakâiki Gavâmid't-Tenzûl*, nşr. M. Huseyn Ahmed, Kahire-Beyrut

Şu halde *halq* kavramının temel anlamı, kabaca "takdir"dir ve kavramın yüklendiği diğer tüm anlamlar ise bu temel anlamdan çıkmış yan anlamlardır. Artan kullarımlar sayesinde yan anlamlar, temel anlamı gölgede bırakmış, temel anlamdan daha çok sahnede kalmayı başarmıştır. Esasında her kavramın temelde bir anlamının olduğu; ancak zamanla yan anlamların da -temel anlamla bağlantısını bir şekilde kurmak suretiyle- orta çıktığı bilinmektedir. Örneğin Türkçemizdeki temel anlamı "yazıya geçirilmiş bir metne bakarak bunu sessizce çözümleyip anlamak ya da aynı zamanda seslere çevirmek" olan "okumak"¹⁹ eyleminin yan anlamları arasında gördüğümüz "öğrenim görmek", "şarkı ya da ezgiyi yorumlamak" gibi anlamların temel anlamdan tamamen kopuk olduğunu söyleyebiliriz. Aynı şekilde "dokunmak" eyleminin "temas etmek" anlamı dışında "sağlığı bozmak", "sataşpı tedirgin etmek", "insanın duygulanmasına yol açmak" gibi yan anlamlara sahip olduğunu düşünmek de mümkündür.²⁰

Bu itibarla dilci İbnü'l-Enbârî (390/999) *haleqa* fiilinin Arap Dilinde iki temel anlamda kullanıldığını ifade etmekte, ilk temel anlamının *takdir etmek* olduğunu Kur'an'dan, şiirlerden ve dildeki kullanımından örnekler vermek suretiyle delillendirmektedir.²¹

Kavramın ilk dönemdeki kullanımlarına örnek olmak üzere cahiliye döneminin ünlü Muallâka şâiri Züheyr b. Ebî Sülmâ (H.Ö.13/564)'in Herim b. Sinân'ı (H.Ö.15/608) överken söylediği şu şiiri anmak mümkündür:²²

لأنت تفرى ما خلقت & وبعض القوم يخلق ثم لا يفرى
"Şüphesiz sen takdir ettiğin (planladığın) şeyi yaparsın & Bazıları da plan yaparlar ama uygulamaya koyamazlar"

Zebîdî'ye (1205/1790) göre şiirde geçen *haleqa* fiili *takdir etmek* anlamında kullanılmış ve şair Züheyr, Herim'i takdir ettiği, planladığı işleri tatbik sahasına koyabildiği için azimli ve kararlı bir insan olduğu gerekçe-

1965, c. I, s. 91; Kurtubî, *el-Câmi' li-Ahkâmü'l-Kur'ân*, I, 226; Şevkânî, *Fethu'l-Kadîr*, I, 50.

Ancak İbn-i Fâris, cumhurun da görüşü doğrultusunda aynı anlam içinde verdiğimiz *takdir* ve *istivâ* anlamlarının iki ayrı temel anlam olduğunu düşünmektedir. Örneğin çalışmamız içinde bizim de dikkat çektiğimiz *kaygan taş* kullanımı ona göre *istivâ* temel anlamı içinde yer alan bir kullanımdır. Bkz. İbn-i Fâris, Ahmed b. Fâris b. Zekeriyâ, *Mu'cemu Mekâpisi'l-Lüga*, II. Baskı, thk. Abdüsselâm Muhammed Hârûn, Mısır 1970, c. II, s. 213-214.

¹⁹ Bkz. Hançerlioğlu, Orhan, *Türk Dili Sözlüğü*, İLBsk., İstanbul 1995, Remzi Kitabevi, s.363.

²⁰ Kavramların taşıdıkları temel ve yan anlamlar hakkında geniş bilgi için örneğin bkz. Aksan, Doğan, *Her Yönüyle Dil*, İLBsk., Ankara 1990, TDK. Yayınları, c.III, s.182-185.

²¹ Bkz. Râzî, *Mefâtihu'l-Gayb*, I, 485.

²² Bkz. Cevherî, *Sihâh*, I, 366 ; İbn-i Manzûr, *Lisânü'l-Arab*, I, 890.

siyle övmüştür. Ayrıca buradan, İbn-i Kayyım'ın (751/1350) da belirttiği gibi, *hâliq* isminin kullara da nispetinin caiz olduğu anlaşılabilir.²³

Haccâc'a ait şu sözde de kavramımız aynı anlamları ifade etmek üzere kullanılmıştır:²⁴

“*Hiç plan yapmadım ki onu uygulamış olmayayım, hiç söz vermedim ki onu da yerine getirmiş olmayayım*”

Bir başka şiirde de kavramımız şöyle kullanılır:

“*ولا يسط بأيدى الخالقين ولا & أيدى الخالقين الا جيد الأمم*
“*Ne takdir edicilerin elleri, ne de ölçüp biçicilerin elleri iyi iş ortaya koyabilir, meğer ki derinin hası ola*”²⁵

Arap dilinde kullanımı olan “*ayakkabı dizayn etti*”, (*haleka'n-na'le*) deyişi de kavramın anlam alanına ilişkin incelikli detaylar ortaya koymaktadır. Zira bu söz, bir ayakkabı yapmak için deriyi ölçüp biçip en uygun şekliyle planlayan, modern deyişle desinatörlüğünü yapan kimse için kullanılmaktadır. Buna benzer bir kullanım da, içinde su muhafaza etmekte kullanılan kırba yapımına geçilmeden önce derinin ölçülüp biçilmesini anlatan (*halektü'edîme li's-sekâ*) sözüdür.²⁶

Araplar tuluk, dağarcık veya kırba kesmek için deriyi ölçüp oranlayıp, gerekli tahminler gerçekleştirildiği zaman *deriyi ölçüp biçtin, tahmin ve takdir ettin* anlamına (*kadderte'l-edîme ve halaktehû*) derler.²⁷

Arap Dilinde kavramın temel anlamıyla ilgili olarak bilinen bir başka kullanım da uydurulmuş ve asılsız sözler için “*ehâdisü'l-huluk*” denmesidir.²⁸ Adeta bu deyişle de yalan ve uydurulmuş bir sözün plan ve kurgu safhası geçirdiği anlamı ihsas edilmektedir.

Ayrıca bir başka kullanım da elbiseyi eskitmek ve aşındırmak anlamında (*ehleka's-sevbe*) deyişidir. Giyilen ve kullanılan elbise, artık ölçülerini ve kıvrımlarını tam olarak bulmuş, öte yandan da aşındığı için tüyleri dökülmüştür. Bu söylenenler, kavramın temel anlamı sadedinde tespit edilen “*takdir ve istiva*” anlamıyla son derece örtüşmektedir. Nitekim çıplak ve kaygan taş da (*es-*

sahrâtü'l-halkâ') denilmesi aynı manalara matuf kullanımlardır.²⁹ Örneğin ünlü muallaka sahiplerinden birisi olan Tarafe'nin (H.Ö.13/564) aşağıdaki şiiri bu kullanımdadır:³⁰

كأن علوب السع في دأبائها & موارد من حلقاء في ظهير قرد
“*Sırtındaki yük kolanının izleri sanki sert arazideki kaygan kayada çıkan su yolları gibi*”

Kavramın bahsettiğimiz “*takdir etmek*” karşılığında ki birinci temel anlamı yanında bir de ikinci anlamından söz edilmektedir ki bize göre bu ikinci anlam, kavramın temel anlamı olmayıp tamamen ilk anlamın kapsamı içinde bir ikincil uzanım anlamıdır. Hatta ilk anlamın devamı ve sonucu olan bir anlam olduğunu söylemek de mümkündür. Bahsedeceğimiz bu ikinci anlam, esasında plan ve tasarımı tamamlanan bir işin, yani ilk anlamın uygulamaya konulmasından başka bir şey değildir.

Şu halde kavramın ikinci anlamı, genelde “*yaratmak*” olarak bilinen “*inşa etmek, ortaya koymak, bir şeyi icad etmek ve meydana getirmek*”tir. Ancak Kur'an'ın nüzülünden ve muhtemelen özellikle de felsefi düşüncenin Müslümanlarca takip edilmesinden sonra kavrama ait temel anlam önemini ve etkinliğini kaybederek ve hatta tamamen unutulurak yerini, kendi içinden çıkmış olan “*yaratmak*” manasına terk etmiştir. Hatta yaratma anlamı içine, *yoktan yaratma* gibi bir yorum da dahil olmuştur. Bu sâikle olsa gerek bazı Müslümanların bir insan için örneğin “*falan ürünü yarattı*” deyişini yadırgadıkları müşâhede edilmektedir.

Mesela bu yaklaşımı besleyen kaynaklardan birisi dilci İbnü's-Seyyide'dir (458/1066) ve “*Allah her şeyi yarattı*” dediğimizde bunun anlamının *Allah, her şeyi yoktan yarattı* demek olduğunu söyler.³¹

Öyle görünüyor ki İbnü's-Seyyide'nin bu yorumu bir taraftan teselsüle meydan bırakmama adına makul addedilen bir tasarruf olarak değerlendirilebilecekken, öte taraftan da kavramın sahip olduğu köken anlamını dikkate almaktan ziyade maddenin ezeli olup olmadığı tartışması sonrasında gündeme gelen bir anlamın öne çıkarılması olarak da eleştirilebilir. Daha açık bir deyişle İbnü's-Seyyide'nin paylaştığı bu tespitin kavramın Kur'an'ın indiği dönemde yansıttığı anlamlara ait olmadığı ileri sürülebilir.

Binaenaleyh dilcilerin kavramın etimolojik anlamlarına ilişkin olarak ifade ettikleri görüşlerinde *takdir etme* ile *yaratma* anlamlarını birlikte yorumladıkları görülmek-

²³ İbn-i Kayyım, Muhammed b. Ebî Bekr b. Eyyübî el-Cevziyye, *Şifâu'l-Alîl fi Mesâilil-Kaderi ve'l-Hikmeti ve't-Ta'îl*, thk. H. Hasen Abdullâh, Kahire 1975, s. 279.

²⁴ İbn-i Manzûr, *Lisânu'l-Arab*, I, 890; Râzî, *Mefatihü'l-Gayb*, I, 485.

²⁵ Bkz. Kadı Abdü'l-Cebbâr, *el-Muğnî fi Ebvâbi't-Tevhîd (Halku'l-Kur'ân)*, VII, 209; Râzî, *Mefatihü'l-Gayb*, I, 485.

²⁶ Râzî, *Mefatihü'l-Gayb*, I, 485; Kurtubî, *el-Câmi' li-Ahkâmi'l-Kur'ân*, I, 226; Şevkânî, *Fethu'l-Kadîr*, I, 50; Ebussuud, *İrşâdü'l-Akl*, I, 59.

²⁷ Bkz. İbn-i Kayyım, *Şifâu'l-Alîl*, 279.

²⁸ Râzî, *Mefatihü'l-Gayb*, I, 485. Şuarâ (26): 137. âyette geçen formu da aynı anlamdadır.

²⁹ Râzî, *Mefatihü'l-Gayb*, I, 485.

³⁰ Bkz. Zevzenî, Ebû Abdillâh el-Huseyn b. Ahmed, *Şerhu'l-Muallekâti's-Seb'*, thk. Muhammed Hayr Ebu'l-Vefâ, Beyrut 1990, Dâru İhyâi'l-Ulûm, s.58.

³¹ Bkz. İbn-i Manzûr, *Lisânu'l-Arab*, I, 889.

tedir. Örneğin *hâlik* ve *hallâk* isimlerinin Allah'a ait sıfatlar olduğunu ve buna bağlı olarak ilgili isimlerin *elif-lâmli* olarak Allah'tan başkası için caiz olmadığını düşünen dil bilgini Ezherî (370/981) de bu görüşü benimsemekte ve bir şeyin yaratılışında takdir, plan, proje ve etüt gibi birtakım ön çalışmaların yapıldığını ve bu doğrultuda yaratmanın gerçekleştirildiğini ileri sürmektedir. Bunları ispat etmek makamında ise deri yapımına da *varatıcı* anlamına gelen "*hâlik*" dendiğini, çünkü bu kimisenin deriyi kesmeden önce ölçüp biçtiğini, hesabını yaptığını vs. ifade etmektedir.³²

Konu üzerine bir başka yaklaşımın ise zikredilen iki anlamı birleyen, tek bir mana haline getiren bir anlayış tarafından temsil edildiğini söylemek mümkündür. Sözelimi yaratma kavramları konusunda yararlı bir çalışma yapmış olan V. Ulutürk, kavramın lügat anlamlarını incelerken Râgıb İsfehânî (565/1169)'ye dayanarak³³ "*halq, aslında doğruca takdir etmek demektir. Bir asla ve benzere dayanmaksızın bir şeyi ibda' etmek manasına kullanılır*" derken kavramın birinci anlamı ile ikinci anlamını aynıleştirmektedir.³⁴

Doğrusunu söylemek gerekirse bu yaklaşımda, kavramın esas anlamı olan "*takdir etmek*", ikinci anlamı olan "*Allah'ın yaratma*"sından sonra etkinliğini ve önemini yitirmiş olmasına, esas anlamın bütünüyle buharlaşmasına razı olunmayarak sanki iki tanım aynı şeyi ifade ediyormuşcasına homojenize edilmektedir. Sonuçta da kavram, *takdir* anlamını neredeyse yitirmiş olmaktadır.

Aynı yaklaşım "*halq'ın aslı herhangi bir i'tibar ile takdir etmektir. Arab kelimünde önce geçmiş bir örneğe dayanmadan bir şeyi icad etmek manasında kullanılmıştır*" demek sûretiyle İbn-i Manzûr (711/1311) tarafından da sürdürülmüştür.³⁵

Haleqa kavramının köken anlamı olarak tespit edilen "*takdir*" sözcüğünün hangi anlama geldiği konusunda Mütercim Asım Efendinin (1235/1820) verdiği Türkçe karşılık açıklayıcı görünmektedir. Nitekim ona göre *takdir*: "*oranlamak ve ölçümlemek*"tir.³⁶ Ebu'l-Bekâ (1095/1684) ise takdirin iki şey arasını denkleştirmek (*el-müsâvât beyne ş-şey'eyn*) olduğunu söyler.³⁷ Buna göre *takdir*, bir işi yapmadan önce onun çeşitli durumlarını, ölçülerini, şartlarını vb. göz önünde tutarak etüt etmektir.

Nitekim *kader* sözcüğü de aynı kökten türemektedir ve onda da ölçüp biçme ve planlama anlamı bulunmaktadır. Şu halde takdir anlamının *haleqa* fiilinin asıl anlamı olarak algılanmasının isabetsiz kabul edilmemesi ve bunun da yaratma anlamıyla zıt bir durum teşkil etmediğinin görülmesi gerekir.

Vermeye çalıştığımız etimolojik tahlillerin ardından ilki temel olmak şartıyla *halq* kavramının şu üç manası meydana çıkmış olmaktadır. "*1-Bir şeyi güzelce ölçüp, biçip takdir etmek; 2-var olan bir şeyden başka bir şey ortaya koymak, icad etmek; 3-yoktan var etmek (ibda')*"³⁸

Kavramın Yoktan Yaratmayla İlgisi:

Acaba *haleqa* fiilinin asıl anlamı "*takdir etmek*" ise, İhvân-ı Safâ'nın³⁹ deyişle "bir şeyi bir şeyden oluşturmak" ise, *bir şeyi yoktan icad etmek, var etmek* anlamı nereden çıkmıştır? Başka bir deyişle kavramın asıl anlamı olan *takdir etmek* ikinci anlam düzeyine nasıl indirgenmiştir? Bu soruya verilebilecek muhtemel cevaplar arasında Kur'an'ın etkisi göz ardı edilmemelidir. Zira yaratma ameliyesini sadece Allah Teâlâ'ya ait kılma gayretinin, sonuçta dildilerin *yoktan yaratma* anlamını *takdir* anlamının üstüne yerleştirmeleriyle tamamlanmış olması mümkündür. Çünkü daha önce de söylendiği gibi kavramın yaratma kavramları içinde hem en çok kullanılanı olması, hem de Cenab-ı Hak için sıkça kullanılması, teorik-felsefi düşüncenin de etkisiyle Allah'a özgü yoktan yaratma anlamı ön plana çıkarılarak bu fiile giydirilmiş olabileceği de gözden uzak tutulmamalıdır.

Gerçekten de Miladi VII. Yüzyılın sonlarına doğru İslam kültüründe kelâmî, bilimsel ve felsefi düşüncenin yavaş yavaş teşekkülüyle, kâinatın Allah tarafından yaratıldığına inanılmakla birlikte, Allah'ın onu nasıl ne zaman yarattığı meselesiyle Müslümanların ilgilenmeye ve çözümler aramaya başladıkları görülmektedir. Ancak kabul edilmelidir ki özellikle Kur'an, kâinat ve insanın yaratılışıyla ilgili birçok bilgi vermesine rağmen, açık ve seçik olarak meselenin çözümünü onda bulmak mümkün değildir. Çünkü her şeyden önce Kur'an, üslubu gereği, yaratılışla ilgili bilgileri hem kısa ve veciz kurallar halinde hem de çeşitli sure ve ayetlerde dağınık biçimde vermektedir. Daha da önemlisi hem Peygamberimizin ve hem de sahabenin böyle bir meseleyle meşgul olmaları, Kur'an'ın bu konuda net beyanlarda bulunmasına sebep olması imkan dahilindedir. Bu süreç içinde sorunun cevabını net olarak bulamayan Müslümanların başka kültürlerden ve milletlerden cevaplar aramaları,

³² İbn-i Manzûr, *Lisânu'l-Arab*, I, 889.

³³ Bkz. Râgıb, *Müfredât*, 224.

³⁴ Ulutürk, *Kur'an-ı Kerim'de Yaratma Kavramı*, 15.

³⁵ İbn-i Manzûr, *Lisânu'l-Arab*, I, 889. Ayrıca bkz. Ulutürk, *Kur'an-ı Kerim'de Yaratma Kavramı*, 15.

³⁶ Mütercim Asım Efendi, *Kamus Tercümesi*, el-Matbaatü'l-Osmâniyye, 1305, c. II, 896; Topaloğlu, "*Hâlik*" Mad., 303.

³⁷ Ebu'l-Bekâ, *Kütülyyât*, 318.

³⁸ Bkz. Ulutürk, *Kur'an-ı Kerim'de Yaratma Kavramı*, 15.

³⁹ Bkz. *Resâil-ü İhvâni's-Safâ*, III, 517.

efsanevî mahiyetteki halk inançlarıyla felsefî mahiyetteki kozmolojik nazariyeleri dikkate almış olmaları aynı şekilde imkan dahilindedir.⁴⁰

Zira *yoktan yaratma* konusu Yahudi, Hıristiyan ve İslâm literatüründe lügavî olmaktan daha çok felsefî ve teolojik düzlemde tartışılmış bir konudur.

Örneğin Yahudi literatürüne ait Maccabees metinlerinden ikincisinde yoktan yaratmanın açıkça dile getirildiği görülmektedir:

“Çocuklarım! Size yalvarıyorum, gökyüzüne ve yeryüzüne iyice bakın ve içinde bulunan her şeyi görün. Allah'ın onları var olan şeylerden yaratmadığını idrak edin. İnsanoğlu da bu yolla var olmaktadır.”⁴¹

Biraz önce de belirtmeye çalıştığımız gibi esasında bu tartışmanın her hangi bir kavramın ilettiği anlamın ortaya çıkarılması gayretinden çok; kâinatın, Allah dışındaki mahlukatın neden yaratıldığı problemi üzerine kafa yormaktan kaynaklandığı görülmektedir. Bu doğrultuda bir taraftan bazı Yahudi ve Hıristiyan literatüründe yaratılışın yoktan (exnihilo/nonexistent) gerçekleştiği savunulurken öte yandan Philo (ö.İ.S.50) ve bazı kilise babalarının Platon'un yaratılış teorisini benimseyerek yaratılışın bir varlıktan (pre-existent) meydana geldiğini ileri sürdükleri görülmektedir.⁴²

Bu itibarla kavram incelemesi yapılan bir çalışmada lügavî temeli olmayan bir tartışma üzerinde daha fazla durulmasının gerekmeyeceği, çünkü bunun ayrı bir çalışma konusu olduğunu söylemekle yetinmek istiyoruz.

Şimdi de *haleqa* fiilinin çeşitli türevlerinin yansıtıkları anlamlar üzerinde duralım:

Kavramın Çeşitli Türev Anlamları

Fiilin masdari olan *halq* kelimesi; hem masdar, hem ism-i mef'ul görevi üstlenmekte olup *mahlûk* anlamına gelmektedir. *Halq*, *halâik* ve *halîka* kelimeleri de masdar olup, *mahlûk*, *yaratılmış* anlamında kullanılırlar. Daha

⁴⁰ Bkz. Bayraktar, Mehmet, *İslâm'da Evrimci Yaratılış Teorisi*, İstanbul 1987, s.26-27. Konuyla ilgili efsanevî halk inançlarıyla kelâmî ve felsefî teoriler hakkında geniş bilgi için ayrıca bkz. s. 27-36.

⁴¹ “I beseech you, my child, to look at the heaven and the earth and see everything that is in them, and recognize that God did not make them out of things that existed. Thus also mankind comes into being.” Bkz. The Apocrypha of the Old Testament, edited by. Bruce M. Metzger, New York 1965, Oxford University Press, *The Second Book of the Maccabees*, (7) : 28, s. 276-277.

⁴² Wolfson, Harry Austryn, *The Philosophy of The Kalam*, Cambridge 1976, s. 356. Ayrıca bkz. Râzî, *Şerhu Esmâillâhî'l-Hüsna*, nşr. T. Abdurraûf Sa'd, Beyrut 1984, s. 211; Nasr, *İslâm Kozmoloji Öğretilerine Giriş*, 133; Yıldırım, *Kur'an'da Ulûhiyet*, 192. Konu hakkında geniş bilgi almak için Wolfson'un ilgili kitabının Chapter V'i tamamen incelenebilir. Zira kitabın 355-465 sayfalarını içine alan bu bölüm bütünüyle yaratılış konusuna tahsis edilmiştir.

çok *halq* sözcüğüyle insanların; *halîka* sözcüğüyle de hayvanların kastedildiği söylenmekle beraber, her ikisi de bütün yaratıklar için kullanılmaktadır. Aynı kökten türeyen *halâk* sözcüğü ise hayırlı ve olumlu durumlarla ilgili *nasip* ve *pay* demektir.⁴³

Huluk kelimesi de Râgıb'ın beyanına göre *halq* manasına gelir. Huy manasına kullandığımız bu kelime *şerb* ile *şurub*, *sarm* ile *surum* gibidir. Nitekim Râgıb kelime hakkında “*halq*, gözle görülür hey'et, şekil ve sûretlere tahsis edilirken, *huluk* basiret yoluyla idrak edilen kuvâ ve seciyvelere tahsis edilir” ifadelerini kullanmaktadır.⁴⁴

Kur'an'da geçen *muhalleka*⁴⁵ kelimesi ise yaratılışın tam olarak belirlenmiş, oluşumunu tamamlamış anlamına gelmektedir. Dikkat edilirse bu anlamda dahi, yapılan bir planın uygulamaya geçirilerek tamamlanması anlamı açıkça görülmektedir.

Yine aynı kökten gelen *hilkat* sözcüğü, *fitrat* kelimesiyle karşılanabilmekte ve kabaca *yaratılış* denebilecek geniş bir anlam yelpazesine oturmaktadır. Örneğin Ebû Zeyd el-Ensârî (215/830)'nin şu sözünde *halîka* kelimesi zikri geçen anlamda kullanılmıştır:

“O, üstün tabiatlı, güzel ahlaklı ve mükenmel karakterlidir.”

Türkçede kullandığımız “*ahlak*” sözcüğünün kendisinden türettiği *huluk* ve *hulk* sözcükleri ise *seciyye*, *karakter* ve *huy* anlamlarına gelmektedir. Aşağıdaki söz böyle bir anlami örneklendirmektedir:

“İnsanlara karşı güzel huylu ol & Onlara karşı hurlayan bir köpek olma”⁴⁶

Yukarıda değindiğimiz *halîka* kelimesi, esasında yeryüzünde doğal yollardan oluşmuş çukur veya kuyu demektir. Bu doğrultuda susuz olan kuyuya da bu isim verilmektedir. Söz konusu anlamıyla kavramın, yaratılış ve fitratına bağlı kaldığı ifade edilmiş olmaktadır.

Halq kavramının “bir işi ölçülü ve ahenkli biçimde yapmak” manasından hareket ederek *halîk* kelimesini de “planlı ve amaçlı (bir anlamda şuurlu) bir şekilde yaratan” diye tanımlamak mümkündür.⁴⁷ Bu anlamın Allah'tan başka yaratıcıların olduğunu belirten âyetlerin anlaşılmasında katkı sağlayacağı açıkça görülmektedir.

Haşr Sûresinin 22-24. âyetlerinde Allah'ın isimleri

⁴³ Bkz. Bakara (2): 102; Tevbe (9): 69.

⁴⁴ Râgıb, *Müfredât*, 225.

⁴⁵ Hac (22): 5.

⁴⁶ İbn-i Manzûr, *Lisânu'l-Arab*, 890.

⁴⁷ Topaloğlu, “*Hâlik*” Mad., 303.

bağlamında geçen *hâlik*, *bâri*' ve *musavvir* kelimeleri üzerine yaptığı mütalada Gazzâlî, *halq* kavramına plan ve proje yapma anlamını vermektedir. Esmâ-i hüsnâda eş anlamlılık kabul etmeyen Gazzâlî, bu üç ismin fonksiyonunu anlatabilmek için insan planında örnek verir ve *hâlikan* projelendiren mimara, *bâri*'in projeyi uygulayan mühendis-kalfaya, *musavvirin* de tasarımcı ve tezyinatçıya tekabül edebileceğini söyler.⁴⁸

Zaten âlimlerin çoğunluğuna göre de bu kelimeler eş anlamlı olmayıp yaratmanın birbirini takip eden üç safhasını anlatır. *Hâlik*, "yaratılacak şeyin bütün ayrıntılarını bilip takdir eden", *Bâri* "onu fiilen meydana getiren", *Musavvir* de "nesnenin kendine has özelliklerini verip fonksiyoner olmasını sağlayan" anlamına gelir.⁴⁹

el-Hallâk türevi ise mübalağalı ism-i fâildir ve devamlı olarak mükemmel şekilde yaratan, durmadan yaratan manasını ifade eder. Hatta bu veznin sanat ve meslek ifade ettiği düşünülürse mahlûkâta benzememek şartıyla *işi*, *gücü* ve *sanatı yaratmak olan* manasına gelir. İkisi de Mekki olan Yasin sûresinin 81. âyetinde ve Hicr sûresinin 86. âyetinde "*el-hallâku'l-alîm*" şeklinde yer almaktadır. Allah Teâlâ'nın yaratıcılık özelliğine *el-alîm* sıfatıyla tekid gelmesi, O'nun yaratmayı ve yarattığı her şeyi bütün yönleriyle bilerek tekrar tekrar yarattığını ortaya koymaktadır.⁵⁰

Hatta bir taraftan da Cenab-ı Hakk'a ait olan *hallâk* ismi, bütün tabiatın ve onun içinde yer alıp ilâhî vahye muhatap insanın sürekli şekilde Allah ile münasebet halinde olduğunu, O'nun yaratmayı tazeleyerek sürdürmesi sûretiyle varlığını devam ettirdiğini ifade etmektedir. İnsanoğlunun bu anlamdaki hayatiyeti ölümden sonra tekrar edilecek yaratma ile yeni boyutlar kazanacaktır.⁵¹

Aynı kökten türetilerek, karşılıklı işbirliği içeren *mufâ'ale* kalıbında kullanılan *muhâleka* masdarı ise insanlarla "geçinmek, onlarla bir arada bulunarak karşılıklı tutum ve davranış geliştirmek" gibi anlamları karşılamaktadır. Örneğin cahiliye devrinin ünlü şairlerinden Antere b. Şeddâd (H.Ö. yaklaşık 22/600) *Mualleka*'sında sevgilisine karşı şöyle seslenir:⁵²

اثنى على بما علمت فانتى & سهل مخالقتى اذا لم اظلم
"(Hakkımda) bildiğin güzel hasletlerle öv beni çünkü & zulme uğramadığım zamanlar, benimle geçinmek kolaydır"

⁴⁸ Gazzâlî, *el-Maksadü'l-Esnâ*, s. 52-53.

⁴⁹ Topaloğlu, "*Hâlik*" Mad., 304.

⁵⁰ Bkz. Ulutürk, *Kur'an-ı Kerim'de Yaratma Kavramı*, 17; Yıldırım, *Kur'an'da Uluhiyet*, 192.

⁵¹ Bkz. Topaloğlu, "*Hâlik*" Mad., 303.

⁵² Tebrizî, Yahyâ b. Alî, *Şerhu'l-Kasâidü'l-Aşr*. I. Baskı, Beyrut 1985, s. 231.

Yalan uydurmak, *iftira etmek* gibi anlamları ifade etmek üzere *haleqa* fiilinin, *haleqa'l-kizbe* ve *l-ifk*, *ihteleqa* ve *tehalleqa* gibi kalıplara dökülmesi de kavramımızın anlam alanları için önemli katkıları temsil eden detaylardır ve bu yüzden çalışma içerisinde üzerinde ayrıca durulacaktır.

Bu anlamda *mahlûqa* kelimesi de, kendisine ait olmadığı, sahibi bulunmadığı halde *uydurulan* anlamına karşılık gelmektedir. Örneğin "*qaside mahlûqa*" deyimini sahibinden başkasına nispet edilen kaside anlamını ifade etmektedir.

Bunun gibi *tehalleqa bi-gayri halqihî* deyişi de kendine ait olmayan bir şeyi kendininmiş gibi gösteren kimseler için kullanılmaktadır.

3. Kavramın Kur'an'daki Kullanımları

Çalışmamızın bu genel başlığı altında kavramımızla ilgili iki yönü ön plâna çıkarmaya çalışacak ve birinci yön olarak kavramın Kur'an düzlemindeki teknik akışını, başka bir deyişle *halekanın* fonetik tarafını; ikinci yön olarak da anlamsal tarafını maddeler halinde tespit etmeye çalışacağız.

A- Haleqa Kavramının Kur'an'daki Teknik Akışı:

Kur'an'da tam olarak ikiyüz altmış bir (261) defa geçen kavramın fiil ve isim türevleri yoğunlukla istihdam edilir. Kavrama ait kullanım alanı detaylı şekilde incelendiğinde dağılımın şu sonuçlara ulaştığı görülmektedir:⁵³

Fiil Formu: Kavrama ait toplam 261 kullanımın % 70.50 oranıyla 184 tanesi, fiil formunda gerçekleşmiştir. Fiil formunun *mazi kipi 157 defa kullanılmış olup bunların 133 tanesinin Mekke dönemine; 24 tanesinin ise Medine dönemine ait olduğu görülmüştür.*⁵⁴

Fiil formunun muzari kipi ise toplam 27 defa kullanılmış olup bunların 21 tanesi Mekke dönemine; 6

⁵³ Bkz. Abdül-Bâkî, Muhammed Fuâd, *Mu'cemü'l-Müfehres li-Elfüz'i'l-Kur'âni'l-Kerîm*, İstanbul 1983, s. 241-245.

⁵⁴ Fiil konumundaki kullanımların en fazlası, 94 defayla mazi kipinde ki *haleqa* formu olmuştur. Bu kullanımların 78 tanesi Mekki âyetlerde yer alırken, 16 tanesi de Medeni âyetlerde yer almıştır. Bu sayıyı 41 rakamıyla *haleknâ* formu takip etmiştir. Bu kullanımların 36 tanesi Mekki, 5 tanesi ise Medeni âyetlerde yer almıştır. Mükellim formdaki *halektü* kullanımı ise 5 defa tekrar edilmiştir. Bunların 4 tanesi Mekki âyetlerde, 1 tanesini de Medeni olan bir âyette geçmiştir. Kavramımıza ait *halekte* formu ise 6 defa kullanılmış ve bunların tamamı Mekki âyetlerde yer almıştır. *Haleqâ* formu ise 3'ü Mekki, 1 tanesi Medeni olmak üzere toplam 4 defa yer almıştır. Mazi kipinde kullanılan bir başka form ise meçhul kalıplardır ve örneğin *huliqa* formu 5 defa kullanılmıştır. Bunların 4 tanesi Mekki iken 1 tanesi Medenidir. *Huliqat* ile *huliqû* formları ise 1'er defa kullanılmıştır ve her iki kullanım da Mekkidir.

tanesi ise Medine dönemine tekabül etmiştir.⁵⁵

Kavramın Kur'an düzlemindeki kullanım hareketlerinden, faili açık fiil formlarının (*ma'lûm* formlar) yaygın olarak kullanıldığı görülmüştür. Kanaatimizce bu tespit, ilgili durumun tefekküre malzeme kılınmasını teşvik etmektedir. Bu kullanımların sıklığıyla adeta bütün bu yaratışların Kim tarafından gerçekleştirildiğine bakılması gerektiği mesajı vahye muhatap insanlara iletilmiş olmaktadır.

İsim Formu: Kavramın bu kategoride en fazla kullanımını 52 defayla *halq* kelimesi teşkil etmektedir. Bu kullanımlardan 42 tanesi Mekki âyetlerde, 10 tanesi ise Medeni âyetlerde yer almıştır.

İsim türevleri, toplam 261 kullanımın genel olarak % 29.50 oranıyla 77 tanesini ihtiva etmiş ve bunların 57 tanesinin % 74.03 oranıyla Mekke dönemine; 20 tanesinin ise % 25.97 oranıyla Medine dönemine ait olduğu görülmüştür.⁵⁶

Kavramın gerek fiil gerek isim formlarının kullanıldıkları dönem itibariyle elde edilen istatistiksel veriler hakkında bilgi verilecek olursa: kavramın kâhır ekseriyet olarak nitelenebilecek % 80.84 oranlık kısmının Mekke Dönemine; % 19.16 oranlık kesiminin Medine Dönemine ait olduğu tespit edilmektedir. Bu tespitleri aşağıdaki tablolarda daha açık izlemek mümkündür:

Haleqa Kavramının Kur'an'daki İstihdamına İlişkin Dağılım Tablosu

Kavramın Fiil ve İsim Formları	Sayı	%	Mekke Dönemi		Medine Dönemi	
			Sayı	%	Sayı	%
Fiil Formu	184	70.50	154	83.70	30	16.30
İsim Formu	77	29.50	57	74.03	20	25.97
TOPLAM	261	100.00	211	80.84	50	19.16

⁵⁵ Muzari kipindeki *yahlûqu* formu 15 defa kullanılmış olup bunların 12 tanesi Mekki; 3 tanesi Medenidir. *Yahlûqûne* formu da 3 defa geçer ve bunlardan iki tanesi Mekki, diğer 1 tanesi Medeni âyetlerde yer alır. *Ehlûqu* ile *tehlûqu* formları ise her ikisi de Medeni olmak üzere 1'er defa kullanılmışlardır. *Tehlûqûne* formu da 2 defa kullanılmış olup tamamı Mekki âyetlerde yer almıştır. Mütakellim kalıptaki *nehlûqu* formu ise Mekki âyette yer almak üzere 1 defa kullanılmıştır. Muzari kipe ait *yuhlequ* formundaki meçhul kullanım ise Mekke döneminde olmak üzere 1 defa kullanılmıştır. Cemi formundaki *yuhleqûne* meçhul kalıbı ise tamamı Mekki âyetlerde olmak üzere 3 defa yer almıştır.

⁵⁶ Bunun dışında *hâliq* kelimesi 8 defa kullanılmış, bunların 6 tanesi Mekki âyetlerde; 2 tanesi ise Medeni âyetlerde yer almıştır. *Hâliq* kelimesinin çoğulu olan *hâliqîn* formuyla *hâliqîn* formu ise, tamamı Mekki âyetlerde olmak üzere 2'şer defa kullanılmıştır. *Hallâq* formu, tamamı Mekki olmak üzere 2; *muhalleqa* formu, tamamı Medeni olmak üzere 2; *ihlîlâq* formu ise Mekki olmak üzere 1; *halâq* formu, tamamı Medeni olmak üzere 6; *huluq* formu ise tamamı Mekki olmak üzere 2 defa kullanılarak Kur'an içindeki yerlerini almışlardır.

B- Kavramın Kur'an'daki Anlamsal Akışı:

Kur'an'da oldukça yoğun olarak kullanılan *haleqa* fiilinin türevleriyle birlikte yer aldığı bütün âyetleri inceledikten sonra, kavramımıza ait kullanım akışının aşağıdaki on başlık altında seyrettiğini tespit etmek mümkündür:

a) Yaratılıştan Mutlak Anlamda Bahsedilmesi:

Yaratılışın mahiyetine ilişkin her hangi bir kayıtlama bulunmaksızın yaratılıştan mutlak anlamda bahseden kavram kullanımlarını bu grup altında değerlendirdiğimizi ifade etmeliyiz. Bu maddeye örnek olarak aşağıdaki âyetleri vermek istiyoruz:

{يَا أَيُّهَا النَّاسُ اعْبُدُوا رَبَّكُمُ الَّذِي خَلَقَكُمْ وَاللَّيِّنَ مِنْ قَبْلِكُمْ لَعَلَّكُمْ تَتَّقُونَ} "Ey insanlar! Sizi ve sizden öncekileri yaratan

Rabbimize kulluk edin ki takvalı olabilesiniz."⁵⁷

{هُوَ الَّذِي خَلَقَ لَكُمْ مَا فِي الْأَرْضِ جَمِيعًا}

"O'dur yeryüzündeki her şeyi sizin için yaratan"⁵⁸

{وَهُوَ الَّذِي خَلَقَ السَّمَوَاتِ وَالْأَرْضَ بِالْحَقِّ}

"O'dur gökleri ve yeri hakla yaratan"⁵⁹

Görüldüğü gibi bu gruptaki âyetler yaratılışın mahiyeti hakkında her hangi bir kayıt koymamakta, yaratma sahibinin Allah Teâlâ olduğu belirtilerek bu hakikatten öğüt alınması talep edilmektedir. Geneli itibariyle bu tür âyetlerin nesnesi, yaratmaya konu edilen varlıklar içinde insanın, göklerin ve yerin de bulunduğu dış dünya olduğunu söylememiz mümkündür.

b) Yaratılışın Bir Maddeden Gerçekleşmesi:

Bu madde altında inceleyeceğimiz âyetler, *haleqa* kavramını kullanmak suretiyle yaratmanın herhangi bir maddeden gerçekleştiğini ifade etmektedir. Örneğin Kur'an, insanın yaratılışı konusunda bir nesneden yaratıldığını belirtir:

{وَاللَّهُ خَلَقَكُمْ مِنْ تُرَابٍ ثُمَّ مِنْ نُطْفَةٍ ثُمَّ جَعَلَكُمْ أَزْوَاجًا}

"Allah sizi topraktan, sonra spermden yarattı, sonra da sizi çiftler haline getirdi."⁶⁰

Dikkat edilirse bu âyetten açıkça anlaşılmaktadır ki insanın önce topraktan sonra da spermden yaratıldığı ifade edilerek kavramımıza ait kullanım alanlarından birisinin bir varlıktan başka bir varlığı yaratmak olduğu ortaya konmuştur.

{أَوَلَمْ يَرِ الْبَيْنَ كَفَرُوا إِنَّ السَّمَوَاتِ وَالْأَرْضَ كَانَتَا

⁵⁷ Bakara (2) : 21.

⁵⁸ Bakara (2) : 29.

⁵⁹ En'âm (6) : 73. Ayrıca bu madde altında değerlendirilebilecek daha başka âyetler için de bkz. En'âm (6):1; A'râf (7):11; Fussilet (41): 9

⁶⁰ Fâtır (35): 11, ayrıca buna benzer daha başka âyetler için bkz. Kehf (18): 37; Mü'min (40): 67; Nahl (16): 4.

فَتَقْتَنَاهُمَا وَجَعَلْنَا مِنَ الْمَاءِ كُلَّ شَيْءٍ حَيٍّ أَفَلَا يُؤْمِنُونَ
"Kafirler görmediler mi ki, göklerle yeryüzü bitişikti de biz onları çekip ayırdık. Biz her canlı şeyi sudan yaptık. Hâlâ iman etmiyorlar mı?"⁶¹

Görüldüğü gibi âyet, başlangıçta yerle göklerin bir kütle halinde olduğunu sonradan ayrıldıklarını belirtmektedir. Bu konuda aşağıdaki âyet de daha farklı bir yönü gözler önüne sermektedir:

﴿قُلْ أَشْكُم لْتَكْفُرُونَ بِالَّذِي خَلَقَ الْأَرْضَ فِي يَوْمَيْنِ وَ تَجْمَلُونَ لَهُ
أُنْدَادًا ذَلِكَ رَبُّ الْعَالَمِينَ وَ جَعَلَ فِيهَا رِوَاسِيًا مِّنْ فَوْقِهَا وَ بَارَكَ
فِيهَا وَ قَدَّرَ فِيهَا أَقْرَابَتَهَا فِي أَرْبَعَةِ أَيَّامٍ سِوَاءِ اللَّسَاتِلِينَ ثُمَّ اسْتَوَى
أِلَى السَّمَاءِ وَ هِيَ دُخَانٌ فَقَالَ لَهَا وَ لِلْأَرْضِ أُنْتِمَا طَرَعَا أَوْ كَرِهَا
قَالَا اتَيْنَا طَائِعِينَ﴾

"De ki siz mi yeryüzünü iki günde yaratana küfrediyorsunuz, O'na eşler koşuyorsunuz. İşte O (Allah) sizin Rabbinizdir. O, yeryüzüne üstten sağlam kazıklar (yalçın dağlar) attı. Orada bereketler yarattı. Araştırıp soranlara yeterli olarak azıklarını dört günde takdir etti. Sonra da duman halindeki gökyüzüne yöneldi. Ona ve yeryüzüne 'ister gönlümüzle ister gönülsüz olarak gelin' dedi. Onlar da 'isteyerek geldik' dediler."⁶²

Şu halde sonuç olarak diyebiliriz ki insan topraktan yaratıldığı gibi; yeryüzü ve gökler de, daha önce birbirlerine yapışık oldukları bir kütleden yaratılmıştır.

Bu itibarla sözünü ettiğimiz hususlarda *haleqa* kavramının yoktan yaratma gibi bir konuyla ilişkilendirilmediğini de ifade etmek mümkündür.

Diğer taraftan bu grup altında değerlendirdiğimiz âyetleri, yaratmanın kendilerine nispet edildiği failer açısından Allah Teâlâ'ya ve Hz. İsa'ya olmak üzere aşağıdaki iki kısma ayırmak da mümkün görünmektedir:

bi. Allah Teâlâ'ya Nispet Edilen Yaratma

Bu başlık altında incelenebilecek âyetler, yaratma fiilinin fâili olarak Allah Teâlâ'yı belirlemektedir. Konuyla ilgili bazı âyetler şu şekildedir:

﴿إِنَّ مِثْلَ عِيسَى عِنْدَ اللَّهِ كَمِثْلِ أُمَّهُ خَلَقَهُ مِنْ تُرَابٍ ثُمَّ قَالَ لَهُ كُنْ
فَيَكُونُ﴾ "Allah'ın katında İsa'nın durumu Adem'in durumu gibidir. Adem'i topraktan yarattı ve sonra da ona 'ol' dedi, o da hemen olur."⁶³

Görüldüğü gibi bu âyette bir taraftan ilk insanın topraktan yaratılması ifade edilerek yaratmanın bir maddeden gerçekleştiği belirtilirken, öbür taraftan yaratma amelîyesi Allah'a nispet edilmektedir.

Aşağıdaki âyette de, tüm insanların, Allah'ın toprak-

⁶¹ Enbiyâ (21) : 30.

⁶² Fussilet (41) : 9-11.

⁶³ Âl-i İmrân (3) : 59.

tan yarattığı ilk insandan yaratıldıkları belirtilmektedir:

﴿يَا أَيُّهَا النَّاسُ اتَّقُوا رَبَّكُمُ الَّذِي خَلَقَكُمْ مِنْ نَفْسٍ وَاحِدَةٍ وَ خَلَقَ مِنْهَا زَوْجَهَا وَ بَثَّ مِنْهُمَا رِجَالًا كَثِيرًا وَ نِسَاءً...﴾

"Ey insanlar, sizi bir tek nefisten yaratan ve ondan eşini yaratıp ikisinden de pekçok erkek ve kadın yayan Rabbinize karşı takvalı olun..."⁶⁴

Bu âyetten de anlaşıldığı gibi ilk insan ve eşi dışındaki diğer insanlar, topraktan değil, Adem ve eşinden sperm yoluyla yaratılmaktadır:

﴿خَلَقَ الْإِنْسَانَ مِنْ نُطْفَةٍ...﴾

"(O) insanı bir spermden yarattı..."⁶⁵

Aşağıdaki âyet ise insanın yaratılışına ilişkin parça parça verilen bilgileri bir arada vermektedir:

﴿وَاللَّهُ خَلَقَكُمْ مِنْ تُرَابٍ ثُمَّ مِنْ نُطْفَةٍ ثُمَّ جَعَلَكُمْ أَزْوَاجًا...﴾

"Allah sizi (önce) topraktan, sonra spermden yarattı, sonra da sizi çiftler haline getirdi..."⁶⁶

Dikkat edilirse âyette, topraktan yaratılan insan, sadece Hz. Adem olmakla beraber çoğul zamirle ifade edilmiş, ardından da spermden yaratıldıkları belirtilmiştir. Bu durumu, babaya yapılan lütfun evlâda da yapılmış olacağı önermesiyle izah etmek mümkün görünmekle beraber aşağıdaki izahı da dikkate almak aynı derecede mümkün görünmektedir:

"Gerek insanın, gerekse bütün canlıların aslı topraktır... Tefsirlere göre topraktan yaratılan Adem'dir. Fakat âyette zamir, muhatap (ikinci şahıs) çoğul zamiridir. Yalnız Adem'in değil, insanların tümünün topraktan yaratıldığını ifade eder. Gerçekte de böyledir. Zira sperm, yenilen gıdalardan oluşur. Gıdalar da topraktan yaratılır. Öyle ise ilk insan topraktan yaratıldığı gibi bütün insanların aslı olan insan tohumu da topraktan yaratılmaktadır."⁶⁷

bii. Hz. İsa'ya Nispet Edilen Yaratma

Haleqa kavramının fâili makamında kullanılan ikinci zatın mucizevi şekilde dünyaya gelen Hz. İsa⁶⁸ olduğu görülen bu grup âyetlerden bir kısmı da şu şekildedir:

﴿...إِنِّي أَخْلَقُ لَكُمْ مِنَ الطَّيْرِ كَيْفَةَ الطَّيْرِ فَانْفُخْ فِيهِ فَيَكُونُ طَيْرًا
...﴾ "Ben size çamurdan kuş şeklinde bir şey yaratır ve ona üflerim. Allah'ın izniyle o da kuş olur..."⁶⁹

⁶⁴ Nisâ (4) : 1.

⁶⁵ Nahl (16) : 4.

⁶⁶ Fâtır (35) : 11. Ayrıca buna benzer başka âyetler için de örneğin bkz. Kehf (18) : 37; Mü'min (40) : 67; Secde (32) : 7; Meâric (70) : 39.

⁶⁷ Ateş, Süleyman, *Yüce Kur'an'ın Çağdaş Tefsiri*, İstanbul 1988, c. VII, s. 296. Benzer görüş için ayrıca bkz. Râzi, *Mefâtilu'l-Gayb*, XIII, 33.

⁶⁸ Bkz. Meryem (19) : 17-34.

⁶⁹ Âl-i İmrân (3) : 49. Aynı olayın bir başka varyantı için bkz. Mâide (5) : 110.

Dikkat edilirse Hz. İsa'ya nispet edilen bu yaratma fiili, normal şartlar altında ortaya konmuş bir fiil olmayıp bilakis Allah'ın dilemesiyle olmuş bir mucizedir.

Öte yandan âyetten elde etmemiz gereken bir diğer husus da kavramımıza konu olan yaratmanın bir nesneden, yani çamurdan bir başka varlığın, yani bir kuşun meydana getirilmiş olduğudur. Başka bir deyişle incelemeye çalıştığımız kavramın yansıttığı yaratma, yoktan değil, bir şeyden diğer bir şeyin ortaya konması şeklinde tezahür eden bir yaratmadır.

Ayrıca burada yeri gelmişken *halq* kavramının ihtiva ettiği takdir manasının, bazen bir özü şekillendirmek, mevcut ana maddeyi başka bir kalıba dökmek şeklinde de tezahür edebildiği söylenebilir. Nitekim Kur'an'da, Hz. İsa'ya izafe edilen *halq*, söz konusu mahiyette varlık alanına girmiştir.⁷⁰

Oysa Gazzâlî'ye göre yaratmanın Hz. İsa'ya nispeti, mecaz türü bir kullanımı örneklemektedir. Şu halde *halqın*, kula da nispet edilmesi ancak mecaz yoluyla mümkündür. Bu durumda Allah o kimseye *halqın* temel unsurlarını oluşturan ilim ve kudret yeteneklerini vermiş, kul da kendi gücü çerçevesindeki işleri bir nevi *halq* etmiş olabilir.⁷¹

c) Bir Şey Değilken Yaratmadan Söz Edilişi:

Yoktan yaratma anlamını çağrıştıracak olan bu başlık altında değerlendirmek istediğimiz âyet de şudur:

{قَالَ رَبِّ اِنِّي يَكُونُ لِي غُلَامٌ وَكَانَتْ اِمْرَاتِي عَاقِرًا وَقَدْ بَلَغْتُ مِنَ الْكِبَرِ عِتِيًّا قَالَ كَذٰلِكَ قَالَ رَبُّكَ هُوَ عَلٰى هَيِّئٍ وَقَدْ خَلَقْتِكِ مِنْ قَبْلُ وَلَمْ تَكُ شَيْئًا}

"(Zekeriyya) Ey Rabbim! Karım kısır, ben de ihtiyarlığın son sınıra gelmiş biri olduğum halde, nasıl olur da çocuk sahibi olabilirim, dedi. Rabbin, 'evet öyledir, bu Bana kolaydır, zira daha önce sen hiçbir şey değilken seni Ben yaratmıştım' dedi."⁷²

Görüldüğü gibi bu âyette Cenab-ı Hak, Zekeriyya'ya hitaben onu bir hiçken yarattığından söz etmekte ve anne-babasının ilerleyen yaşlarına rağmen müjdelediği oğlunun da dünyaya geleceği hususunda mutmain olmasını ondan istemektedir. Acaba burada sözü edilen "hiçbir şey değilken seni Ben yaratmıştım" deyişi yoktan yaratma anlamına gelmekte midir?

Âyetin kastetmiş olabileceği muhtemel anlamlar arasında insanın hiçbir varlığa sahip değilken değersiz bir damla sudan yaratılmış olduğu bulunabilir. Öte yandan âyetin daha önce sözü edilen "babaya yapılan lütuf, evla-

da da yapılmış sayılır" yaklaşımı gereğince insanlığın ilk atası Hz. Adem'e gönderme yapmış olması da oldukça makul görünmektedir. Çünkü Allah Teâlâ Adem'i bir hiçken, hiç yokken topraktan yaratmıştır. Oysa ilgili âyette doğacağı müjdelenen Yahya'nın, yaşlı bile olsa bir anne ve babası bulunmaktadır.⁷³

Şu halde verdiğimiz bu açıklamalara göre âyet, yoktan yaratmaya değil; ilk insanın yaratılışına atıf yapmak suretiyle şimdiki durumun öncekinden çok daha kolay olduğunu belirtmek üzere peygamberi Hz. Zekeriyya'ya müjde getirmektedir. Âyetin teknik üslup itibariyle *yoktan yaratma* gibi bir konuyla vehmi olarak bile olsa ilinti kurulabilecek olması konunun müstakil başlık altında ele alınmasına neden olmuştur. Kaldı ki esas itibariyle ilgili ayetlerin⁷⁴ topraktan yaratılmış Adem'e işaret etmiş olması pekala seçenekler arasında düşünülebilmektedir.

d) Yaratmanın Allah Teâlâ'ya Has Kılınması:

Bu grup âyetlerde de yaratma amelîyesinin, sadece Allah Teâlâ'ya ait olduğundan vurguyla söz edildiği görülmektedir:

{اِنَّ رَبَّكُمْ اللّٰهُ الَّذِي خَلَقَ السَّمٰوٰتِ وَالْاَرْضَ فِي سِتَّةِ اَيَّامٍ ثُمَّ اسْتَوٰى عَلَى الْعَرْشِ يُغْشِي السَّيْلَ النَّهَارَ يَطْلُبُهُ حَبِيثًا وَالشَّمْسَ وَالْقَمَرَ وَالتَّحِيْمَ مُمْسِكًا بِاَمْرِ الْاِلٰهِ الْخَلْقِ وَالْاَمْرُ لِلّٰهِ رَبِّ الْعَالَمِيْنَ} "Rabbimiz, gökleri ve yeri altı günde yaratan, sonra arşa istiva eden Allah'tır. Gündüzün peşini ısrarla takip eden geceyi, gündüzün üzerine örtmektedir. Güneşi, ayı ve yıldızları emrine boyun eğdiren de O'dur. Haberiniz olsun ki yaratma ve emretme O'na aittir. Alemilerin Rabbi olan Allah mübarek ve mükemmeldir."⁷⁵

Dikkat edilirse âyette bahsedilen hususların Allah tarafından yaratıldığı belirtildikten sonra yaratma ve emretmenin de kendisine ait olduğu ifade edilmektedir. Yaratmayı gerçekleştiren Allah Teâlâ, onlara emretme, hükmetme yetkisine de sahip olacaktır.

Âyetin iç siyakından hareketle Allah'a ait olduğu belirtilen yaratma ve emretmeye konunun gökleri ve yer olması kuvvetle muhtemeldir. Gökleri ve yeryüzünü yaratan Allah, emirleriyle de onları yönetecek olduğu için, onların Allah'ın emrinden dışarı çıkmaları mümkün olmayacaktır. Zaten yer ve gök hareketlerinde herhangi bir kaosun olmaması da bu gerçeği açıkça desteklemektedir.

Çalışmamızın muhtelif başlıkları altında belirtildiği gibi kavramın Allah'tan başkası için de kullanılmış olması, onun sadece Allah'a ait olmadığını göstermekte-

⁷⁰ Bkz. Topaloğlu, "Hâlik" Mad., 303.

⁷¹ Gazzâlî, *el-Maksadü'l-Esnâ*, s. 56-57.

⁷² Meryem (19) : 8-9.

⁷³ Hicâzî, M. Mahmud, *Furkan Tefsiri*, çev. Mehmet Keskin, İstanbul, trz, İlim Yayınları, c. III, s. 514.

⁷⁴ Konuyla ilgili ayrıca bkz. Meryem (19) : 67.

⁷⁵ A'râf (7) : 54.

dir. Bu tespit doğrultusunda ele aldığımız âyete bakılacak olursa Allah Teâlâ'nın en büyük ve gerçek yaratıcı olduğunu ve bu özelliği sayesinde de emretme yetkisine sahip olduğunu anlamamız mümkün olmaktadır. Şu halde ilgili âyetin tefsirinde Zemahşerî (538/1143)'nin dediği gibi aslında bütün varlıkları yaratıp, onları iradesi doğrultusunda düzene koyan Allah Teâlâ'dan başkası değildir.⁷⁶ Nitekim bu gerçek dikkate alındığında bir açıdan her şeyi yaratanın da Allah olduğu anlaşılacaktır. Nitekim aşağıdaki başlık, konunun bu yönüne değinecektir:

e) Her şeyin Yaratıcısının Allah Teâlâ Olduğunun Belirtilmesi:

Kur'an'da bütün varlıkların yaratıcısının Allah Teâlâ olduğunu açıkça ifade eden âyetler de mevcuttur ve genelde bu yargılar, O'nun tek ilâh olmasının argümanları sadedinde zikredilir:

ذَٰلِكُمُ اللَّهُ رَبُّكُمْ لَا إِلَهَ إِلَّا هُوَ خَالِقُ كُلِّ شَيْءٍ فَاعْبُدُوهُ وَهُوَ عَلَىٰ كُلِّ شَيْءٍ وَكِيلٌ ﴿١﴾
 "İşte Rabbiniz Allah'tır. O'ndan başka hiçbir ilah yoktur. O, her şeyin yaratamandır. O halde O'na kulluk yapın. Zira O, her şeye vekildir."⁷⁷

Âyetten anlaşıldığına göre "şey" tanımı içerisine giren her varlık, başka bir deyişle Allah'ın Zâtı dışındaki her şey demek olan *mâsivâ*, Allah tarafından yaratılmıştır.

Binaenaleyh aşağıdaki âyeti, bu gerçeğin *mâsivâyıla* çarpıcı bir dille karşılaştırmasını veren bir başka argüman olarak değerlendirmek mümkündür:

قُلْ مَنْ رَبُّ السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضِ قُلِ اللَّهُ قُلْ أَفَاتَّخَذْتُمْ مِنْ دُونِهِ آلِهَاءَ لَا يَمْلِكُونَ لِنَفْسِهِمْ نَفْعًا وَلَا ضَرًّا قُلْ هَلْ يَسْتَوِي الْأَعْمَىٰ وَالْبَصِيرُ أَمْ هَلْ تَسْتَوِي الظُّلُمَاتُ وَالنُّورُ أَمْ جَعَلُوا لِلَّهِ شُرَكَاءَ خَلَقُوا كَخَلْقِهِ فَتَشَابَهَ الْخَلْقُ عَلَيْهِمْ قُلِ اللَّهُ خَالِقُ كُلِّ شَيْءٍ وَهُوَ الْوَاحِدُ الْقَهَّارُ
 "De ki göklerin ve yerin Rabbi kimdir? Allah'tır de. De ki O'nu bırakıp da kendi kendilerine hiçbir fayda ve zarar vermeye mâlik olmayan varlıkları mı veliler edindiniz? De ki hiç körle gören bir olur mu? Yoksa karanlıklarla nur mu bir olur? Yoksa onlar Allah'a, O'nun yaratışı gibi yaratan ortaklar koşular da, yaratma kendilerine karışık mı göründü? De ki Allah, her şeyin yaratamandır. O, bir ve kâhârdır."⁷⁸

Dikkat edilirse bu âyette müşriklerin ilâh diye Allah'a ortak koştukları varlıkların O'nun yarattığı düzeyde bir şey yaratmalarının mümkün olmadığı ikna edici bir karşılaştırmayla belirtilmekte ve onların şirke düşmelerinin Allah'ın yaratmasıyla ortakların yaratması arasında karışıklık yaşamalarından mı kaynaklandığı alaycı ve susturucu bir tarzda dile getirilmektedir.

f) Yaratmada Eksiltme ve Fazlalaştırma Yapılması:

Kavramımızın içinde geçtiği bazı âyetlerde de Allah'ın yaratmada noksanlaştırma ve artırma yaptığı, genişlikler bahsettiği belirtilmektedir:

﴿إِذْ عَجَبْتُمْ أَنْ جَاءَكُمْ ذِكْرٌ مِنْ رَبِّكُمْ عَلَىٰ رَجُلٍ مِنْكُمْ لِيُنذِرَكُمْ فَاذْكُرُوا إِذْ جَعَلَكُمْ خُلَفَاءَ مِنْ بَعْدِ قَوْمِ نُوحٍ وَزَادَكُمْ فِي الْخَلْقِ بَصُطَةً فَاذْكُرُوا آلَاءَ اللَّهِ لَعَلَّكُمْ تُفْلِحُونَ﴾

"(Hud, kavmi Âd'a şöyle demişti) Yoksa sizi uyarması için Rabbinizden bir zikrin içinizden birine gelmesine mi şaşırdınız? Hatırlayın, hani Allah sizi Nuh kavminden sonra halifeler yapmıştı ve yaratılıştaki genişlik vermişti. Öyleyse Allah'ın nimetlerini hatırlayın. Umudur ki felâha erersiniz."⁷⁹

Âyette ifade edilen *yaratılıştaki genişlik* deyişinin aşağıdaki iki anlamı karşılaması mümkündür:

i. Vücut organlarının fizyolojik anlamda güçlü ve dayanıklı olması süretiyle başka insanlara göre daha fonksiyonel olması.

ii. Hayat şartlarının o insanlara daha güzel ve daha rahat hizmetler ve imkanlar sunması anlamında genişlik ve rahatlıklara sahip olması.

Genelde müfessirler âyetin kastettiği anlamın birinci maddede zikredilen fizyolojik genişlik ve kuvvetlilik olduğunu belirtmekte ve tercihlerini bu doğrultuda kullanmaktadırlar.⁸⁰ Bize göre de bu anlam isabetli görünmektedir. Çünkü ikinci maddede sözü edilen anlamın kastedilmesi durumunda yaratılıştan değil; dış dünyadaki nimetlerden bahsedilmesi daha muvafık olurdu. Öte yandan bu tercih, Kitab-ı Mukaddes'in Tekvin bölümünde geçen şu ifadelerle de örtüşür görünmektedir:

"Allah oğulları insan kızlarına vardıkları, ve bu kızlar onlara çocuk doğurdıkları zaman, o günlerde, hem de ondan sonra, yeryüzünde Neflim vardı; bunlar eski zamandan zorbalı, şöhretli adamlardı."⁸¹

Yukarıdaki Tekvin cümlelerinde geçen *Neflim* kelimesinin iri adamlar demek olduğu dipnotta belirtilmektedir.⁸² Şu halde bahse konu insanların, güçlü kuvvetli adamlar olduklarını ve organlarının en geniş kapasiteyle çalıştığını anlamak mümkündür ve üzerinde durduğumuz âyette kastedilen anlamla da örtüşmektedir.

Bu konuda inceleyebileceğimiz bir başka âyet de şu

⁷⁹ A'râf (7) : 69.

⁸⁰ Örneğin bkz. Râzî, *Mefâtilu'l-Gayb*, VII, 172; Ateş, *Yüce Kur'an'ın Çağdaş Tefsiri*, III, 362.

⁸¹ *Kitabı Mukaddes*, İstanbul 1991, Kitabı Mukaddes Şirketi, Tekvin (6) : 4.

⁸² *Kitabı Mukaddes*, Eski Ahit, s. 5.

⁷⁶ Bkz. Zemahşerî, *Keşşâf*, II, 110.

⁷⁷ En'âm (6) : 102.

⁷⁸ Ra'd (13) : 16. Ayrıca başka âyetler için de bkz. Zümer (39) : 62; Mâ'min (40) : 62.

şekildedir:

{الْحَمْدُ لِلَّهِ فَاطِرِ السَّمَوَاتِ وَالْأَرْضِ جَاعِلِ الْمَلَائِكَةَ رُجُلًا أُولَى
أَجْنَحَةٍ مَثْنَى وَفُتًى وَرُبَاعَ بَرِيدٍ فِي الْخَلْقِ مَا يَشَاءُ إِنَّ اللَّهَ عَلَى
كُلِّ شَيْءٍ قَدِيرٌ}

"Hamd, gökleri ve yeri yaratan (fâtır), melekleri ikişer, üçer, dörder kanatlı elçiler yapan Allah'a mahsustur. O, yaratmada dilediğini artırır."⁸³

Âyetin iç bağlamından açıkça anlaşıldığına göre yaratmanın artırılmasından kasıt meleklerin ikişer, üçer ve dörder kanatlı olmasıdır. Şu halde bu âyette Allah'ın dilediği kadar artırdığını belirttiği yaratma, fizyolojik içeriklidir. Âyette bahse konu varlıkların melekler olması ve onların da, kanatları muhtelif sayıdaki varlıklar olması biraz önceki âyet hakkındaki anlamayı etkilemeyeceğini düşünmekteyiz.

Başka bir âyet de şu şekildedir:

{وَمَنْ نُعَمِّرْهُ نُنَكِّسْهُ فِي الْخَلْقِ أَفَلَا يَعْلَمُونَ} "Biz kimin ömrünü uzatırsak onun yaratılışını eksiltiriz. Akıl etmiyorlar mı?"⁸⁴

Görüldüğü gibi bu âyette de yaşlanan ve kendilerine uzun ömür verilen insanların organlarının zayıf düşeceği ve eski gücünden eksilmeler kaydedeceği belirtilmektedir. Nitekim bu âyetin, fizyolojik bir eksilmeden değil, keyfiyet açısından bir zayıflama ve azalma durumundan söz ettiği müşahede edilmektedir.

Bu başlık altında ele almaya çalıştığımız üç âyette ziyadeleştirildiği ya da noksanlaştırıldığı ifade edilen yaratmanın iki tanesinin insanlarla, bir tanesinin de meleklerle ilgili olduğu görülmektedir.

İnsan yaratılışındaki fazlalaştırmanın ve noksanlaştırmanın mahiyetinin ne olduğunu anlamayı kolaylaştıran husus, özellikle mealini verdiğimiz en son âyettir. Çünkü bu âyette ihtiyarlayan insanların yaratılışlarında noksanlaştırmanın olduğu belirtilmiştir. Nitekim organlar yaşlılıkta fonksiyonlarının bir kısmını kaybettikleri ve gerektiği tarzda işlev göremedikleri için ileri yaştaki insanlar güçsüzlük ve zayıflık çekerler.

Şu halde insani düzlemde yaratılıştaki fazlalık veya eksiklikten maksat, iki olan uzvun sayısal olarak teke inmesi veya üçe çıkması değildir. Başka bir deyişle âyetlerde mevcut organların görevlerini üst veya alt düzey performanslarla yerine getirmesi dile getirilmiştir. Zaten aksini iddia etmenin çok ciddi arkeolojik kazı ve belgelere ihtiyaç duyduğunu söylemek gerekir. Genelde bilinen şekliyle insanın fizyolojisi ve anatomisi Hz. Adem'den bu yana herhangi bir değişime uğramamıştır. Ancak aynı konunun melek düzlemindeki karşılığının

farklı olduğunu yine Fâtır sûresinin 1. âyetine dayanarak söylemek mümkündür. Zira melekler âleminde organ fazlalığı söz konusu olabilmektedir.

g) Yaratılışın Başlaması ve Tekrar Edilmesi:

Kimi âyetlerde de iman ve ikna makamında yaratılışın başlatılması ve onun tekrarlanması hususları dile getirilmektedir. Örneğin onlardan birkaç tanesi şu şekildedir:

{قُلْ هَلْ مِنْ شَرِكِكُمْ مَنْ يَدْعُوا الْخَلْقَ ثُمَّ يُعِيدُهُ قُلِ اللَّهُ يَدْعُوا
الْخَلْقَ ثُمَّ يُعِيدُهُ فَاتَى تَرْفَعُونَ} "De ki sizin ortak koştuklarınız içinde ilk defa yaratıp, sonra onu yeniden yaratacak olan var mı? De ki ilk defa yaratıp sonra onu tekrar edecek olan Allah'tır. Nasıl da döndürüyorsunuz?"⁸⁵

Âyette geçen yaratmaya başlama ya da ilk yaratma ile tekrar yaratma ifadelerinden kasdın ölüm sonrası dirilişle ilgili olduğu aşağıdaki âyette daha açık olarak belirtilecektir:

{أَفَعَبْنَا بِالْخَلْقِ الْأَوَّلِ بَلْ هُمْ فِي لَبْسٍ مِنْ خَلْقٍ جَدِيدٍ} "Biz ilk yaratmayla yorgun mu düştük (de tekrar yarata mayalım)? Hayır onlar gerçekte yeni bir yaratmadan kuşku duyuyorlar."⁸⁶

Dikkat edilirse bu âyetlerde, ilk yaratmada var olan modelsizliğin ve deneyimsizliğin kattığı zorluk; ölüm sonrası meydana gelecek olan yeniden yaratmanın kıyasla daha kolay olacağı vurgulanmakta ve ahireti inkar edenlerin karşısına son derece ciddi bir argümanla çıkılmaktadır.

h) Yaratılıştaki Değişiklik Yapılması:

Bu başlık altında yer vereceğimiz bazı âyetlerde de yaratılışın çeşitli tarzlarda değiştirilmesi konusundan söz edilmekte ve böyle bir işi yapmak şeytana referans edilerek olumsuzlanmaktadır. Örneğin:

{لَعْنَةُ اللَّهِ وَقَالَ لَا تَخَذَنَّ مِنْ عِبَادِكَ نَضِيبًا مَفْرُوضًا وَأَضَلْتَهُمْ وَلَا
مُنْتَهَاهُمْ وَأَلْمَرْتَهُمْ فَلْيَبْتَغُوا إِذَانَ الْأَنْعَامِ وَأَلْمَرْتَهُمْ فَلْيُخَيِّرُوا خَلْقَ
اللَّهِ وَمَنْ يَتَّخِذِ الشَّيْطَانَ وَلِيًّا مِنْ دُونِ اللَّهِ فَقَدْ خَسِرَ خَسْرَانًا مُبِينًا} "Allah (Şeytan'a) lanet etti. Nitekim o şöyle demişti: Senin kullarından belli bir grubu ele alacak, onları saptıracak, kendilerinde kuruntular uyandıracak, emredeceğim onlara develerinin kulaklarını yaracaklar; emredeceğim onlara Allah'ın yaratışını değiştirecekler. Kim Allah'ın yerine şeytanı velî tutarsa, muhakkak ki açık bir hüsrana uğramış olur."⁸⁷

Görüldüğü üzere iktibas ettiğimiz bu âyette konumuzla alakalı olan husus, Allah'ın yaratışının değiştirilmesi, onun tagyîr edilmesi hususudur. Âyetin komşu âyetlerle sergilediği siyak ilişkisine bakıldığında, ifadeler

⁸³ Fâtır (35) : 1.

⁸⁴ Yâsin (36) : 68.

⁸⁵ Yûnus (10) : 34.

⁸⁶ Kâf (50) : 15.

⁸⁷ Nisâ (4) : 118-119.

grubunun, Allah Teâlâ'ya şirk koşulmasına karşı ilâhî bakışın ifade edildiği bir bağlamda serdedildiği görülmektedir. Şu halde şirke vasıta kılman deve kulaklarının yarılması şeklinde ortaya çıkan birtakım uygulamalar, Allah'ın yaratmasını değiştirmek olarak değerlendirilmektedir. Aslında konu bu haliyle fıkıh ilminde de tartışılmış ve bu âyet, kaş aldırma ve estetik ameliyat olmak gibi çeşitli meselelerde belirleyici unsur olarak her zaman yerini korumuştur.⁸⁸

Zira yaratma kavramında hissedilen özgünlük ve ilk defalık sebebiyle olsa gerektir ki, Allah'ın orijinal yaratma modelinde çeşitli değişikliklerin yapılması *hilkati bozma* olarak değerlendirilmiştir. Nitekim bazı müfessirler "Allah'ın yarattığı tabii biçimi bozmak, onu çirkinleştirmektir"⁸⁹ diyerek örneğin Allah'a şirk koşmanın da fitratı bozma anlamına geldiğini belirtmektedirler. Buna ilaveten hayvanların ve insanların kısırlaştırılması, hayvanlarının kulaklarının dilinmesi, dövme yaptırılması gibi bazı fiiller de amansız bir hastalığa matuf olması dışında Allah'ın yaratmasını bozma sadedinde değerlendirilerek haram olduğu belirtilmiştir. Şu halde bizzat şirkin bir nevi *hilkat bozma* olduğu düşünülecek olursa, hayvanların kulaklarının yarılmasının da neden bu kapsamda değerlendirildiği ve bu tür eylemlerin şirk sürecinde neden istihdam edildiği daha açık anlaşılacaktır.

Burada yeri gelmişken insana hizmet vermek için doğada yapılan, örneğin su kanalları, barajlar, fabrikalar ve dev binaların *Allah'ın yarattığı biçimi bozmak* olarak değerlendirilip değerlendirilemeyeceği sorulabilir. Bizce bu tür faaliyetlerin insana sayısız kolaylıklar sağlamakta ve ona hizmet götürmekte olduğu ifade edilmelidir, ancak bu faaliyetlerin yine de sonuçta tabiata yönelik bir tür müdahale olduğunu, bunun da bir nevi *fitrattan uzaklaşma* olduğu kabullenilmelidir. Kuşkusuz uzmanlarca yapılması zorunlu görülen faaliyetler yapılmalıdır ama bu tür projelerin her zaman insanın ruh ve beden sağlığını tehlikeye sokmayacak şekilde gerçekleştirilmesine dikkat edilmelidir. O halde, başlangıçta insana hizmet diye yapılan bir işin, insan sağlığını sonradan da bozmaması gerektiği garantisini, paradokstan kurtulmanın şartı görülmelidir.

Gerçekten de insana getireceği hizmetler mukabilinde tabiata yapılan müdahalelerin, örneğin dev fabrika bacalarından çıkan zehirli duman ve atıkların doğayı bozarak insan hayatını tehdit etmediğini iddia etmek mümkün değildir. Kara ve denizlerde çıkan fesadın insan

eliyle gerçekleştiğini belirten Kur'an'ın⁹⁰ bu öngörüsünü ispat edercesine çağımızın insanı da, kendi eliyle yaptıklarının etkisiyle delinen ozon tabakasından gelen kanser yapıcı zararlı güneş ışıklarına maruz kalmakta ve çeşitli kanser hastalıklarına yakalanmaktadır.

Dolayısıyla tüm dünya insanları, insan sağlığını maddî çıkarılarının her zamanda önünde tutarak insanlığa hizmet götürme azminde olmaları lâzımdır. Aksi takdirde insan, kendi eliyle geliştirdiği teknolojinin yine kendisini yok ettiği bir garâbet örneğini temsil etmekten kurtulamayacaktır.

İlgili âyet hakkında *Mefâtihu'l-Gayb* sahibi Râzî'nin de iki çeşit yorumdan söz ettiği görülmektedir.⁹¹ İlk yorum göre Allah'ın yaratmasını değiştirmekten maksat, gönderdiği dini değiştirmektir. Bu görüşü Saîd b. Cübeyr (95/714), Saîd b. Müseyyib (94/713), Hasan Basrî (110/728), Dahhâk b. Kays (64/684), Mucâhid (104/722), Süddî (128/745), İbrâhîm Nehaî (96/714) ve Katâde (118/736) gibi tâbiîn ve tebei tâbiîn uleması paylaşmaktadır. Aslında incelemekte olduğumuz Nisa 118-119. âyetlerinin bağlamını ve şeytanın hayvanların kulaklarını şirke malzeme kılma yolunda yardırdığı tespitini hatırladığımız zaman bu ilk yorumun oldukça haklı bir temele dayandığını görebilmekteyiz.

İkinci yorumu göre ise âyetin maksadı, Allah'ın yaratmış olduğu fizyolojik görünümü değiştirmektir.

Hilqatın değişip değişmeyeceği meselesiyle ilgili bir başka âyet de şöyledir:

{فَأَمَّا رَجُلٌ فَلِلَّيْنِ حَيْثُا فَطَّرَهُ اللَّهُ الَّتِي قَطَّرَ النَّاسَ عَلَيْهَا لِأَتَبَدَّلَ لِخَلْقِ اللَّهِ ذَلِكَ النَّيْنَ الْقَيْمَ وَيَكُنْ أَكْثَرَ النَّاسِ لَا يَعْلَمُونَ} "Sen yüzünü dine, bir hanîf olarak çevir. Allah'ın insanları yarattığı fitrata (yüzünü döndür). Allah'ın yaratmasında hiçbir değişiklik yoktur. İşte dosdoğru din budur. Fakat insanların çoğu bunu bilmezler."⁹²

Görüldüğü gibi Allah Teâlâ insanlara, onları üzerinde yarattığı *fitrata* yüzlerini çevirmesini emretmekte ve bu yaratışta hiçbir değişiklik olmadığını da beyan ederek kendisinin o fitrata güvendiğini açıklamaktadır.

Müfessirlerin de söyledikleri gibi bu *fitrat*, bütün insanların yaratılışlarında taşıdıkları Allah'a inanma eğilimi, yeteneği ve istidadıdır.⁹³ Gerçekten Hz. Peygamber'in (sav) "her doğan *fitrat üzere doğar...*"⁹⁴

⁸⁸ Mesela bkz. Kurtubî, *el-Câmi' li-Ahkâmi'l-Kur'an*, V, 390-394; Kardâvî, Yûsuf, *el-Halâlî ve'l-Harâmî fi'l-İslâm*, XV. Baskı, Beyrut 1994, s. 85; Karaman, Hayrettin, *Günlük Hayatımızda Helâller ve Haramlar*, IV. Baskı, İstanbul 1987, s. 58.

⁸⁹ Ateş, *Yüce Kur'an'ın Çağdaş Tefsiri*, II, 369-370.

⁹⁰ Bkz. Rûm (30) : 41.

⁹¹ Râzî, *Mefâtihu'l-Gayb*, V, 452-453.

⁹² Rûm (30) : 30.

⁹³ Ateş, *Yüce Kur'an'ın Çağdaş Tefsiri*, VII, 20.

⁹⁴ Buhârî, Cenâiz 80, 93 ; Tefsiru Süre 30, 1; Kader 3; Müslim, Kader 22, 23, 24, 25; Ahmed b. Hanbel, II, 233, 275, 315, 346, 393.

hadisi de bu yorumu desteklemektedir.

Şu halde Allah'ın yaratması, doğal tevhid dinine en uygun tarzda gerçekleştiğine göre, bu âyetin biraz önce incelemeye çalıştığımız Nisa Sûresi 119. âyet sadedinde sözü edilen hususlarla çelişmediği anlaşılmaktadır. Çünkü insan hem ruh, hem beden olarak fitrat üzere yaratılmıştır. Bu fitratı da tevhide en uygun tarzda düzenlediği için insanın onu, hem ruh ve hem de beden açısından değiştirmesi Allah tarafından şiddetle yasaklanmaktadır.

1) Başka Hâliklara da İşaret Etmesi:

Bir kısım âyetlerin de *haleqa* kavramını kullanmak sûretiyle Allah'tan başka *hâliklar* olduğundan söz etmekte oldukları görülmektedir:

Kur'an'ın mahluk olduğunu ispata çalışan Kadı Abdül-Cebbâr (415/1020)'a göre fiilin kök anlamının *takdir* olduğunu gösteren en güçlü delillerden birisi bu durumdur. Zira kök anlam yaratmak olsaydı, o zaman sadece Allah'a has olurdu. Çünkü bu tür âyetler, söz konusu kavramın sadece Cenab-ı Hak tarafından işleve sokulmadığının da delilidir.⁹⁵

Kadı, bahse konu âyetlerde geçen *hâliqîn* şeklindeki çoğul formun bazı tutucu Müslümanlarca kabul edilemez bulunduğunu ve onların bu durumu inkar etmek için kelimenin çoğul formunda yer alan *yâ-nûn* harflerinin zaid olduğunu söylediklerini belirterek, taassupları bir yana, onları Arap Dilini ve Kur'an'ı hiç bilmemekle eleştirir.⁹⁶

Aynı kullanım hakkında Mücahid (103/721): *İnsanlar yaparlar (sun'), Allah da yapar (ahsenü'l-hâliqîn); Allah ise hayrû'n-sâniîn* derken Leys (175/791): "Racülün *hâlik* demek *racülün sâni'* demektir, *hiye'l-hâliqât* da kadınlar için söylenir" diyerek tartışmaya katılır. Mukâtil (150/767) ise "hiçbir tarafı hareket etmeyen timsalleri ve benzeri şeyleri yapanlardan, Allah daha iyi yaratıcıdır" demektedir. İbn-i Kayyim de tartışmaya "hâlik ve musavvir kelimeleri mutlak olarak kullanılırsa sadece Allah'a itlak edilirler. Eğer mukayyed olurlarsa kullar için de kullanılır. *Ahsenü'l-hâliqîn*, *ahsenü'l-musavvirîn* demektir"⁹⁷ tespitiyle iştirak etmektedir.

Şimdi tartışmaya konu olan âyetleri görelim:

{فَبَارِكْ لِلَّهِ أَحْسَنُ الْخَالِقِينَ}

"Yaratanların en güzeli olan Allah, ne yücedir!"⁹⁸

{انْدَعُونَ بَعْلًا وَاَنْتُمْ رِجَالٌ مِّنْ دُونِ اللَّهِ وَتَخْلُقُونَ اَفْكَالًا .}

{انْدَعُونَ بَعْلًا وَاَنْتُمْ رِجَالٌ مِّنْ دُونِ اللَّهِ وَتَخْلُقُونَ اَفْكَالًا .}

⁹⁵ Râzî, *Mefâtihu'l-Gayb*, I, 485.

⁹⁶ Bkz. Kadı Abdül-Cebbâr, *Şerhu Usûli'l-Hamse*, 548.

⁹⁷ İbn-i Kayyim, *Şifâu'l-Alîl*, 279.

⁹⁸ Mû'minûn (23) : 14.

güzelini, sizin ve evvelki atalarımızın Rabbi olan Allah'ı terk mi ediyorsunuz?"⁹⁹

Görüldüğü gibi Kur'an, Allah'ın dışında başka *hâliklerin* da bulunduğunu kabul etmekte, çeşitli gayeler doğrultusunda Allah Teâlâ'yı onlarla karşılaştırma içerisine sokmakta ve bütün bunları yaparken *haleqa* kavramının türevlerinden yararlanmaktadır.

En başta Kur'an'ın kendi içinde tutarlı olduğu hakikatinden hareketle¹⁰⁰ her şeyi yaratanın Allah olduğunu ifade eden pek çok âyet karşısında bu tür âyetleri de ihtilaf ve çelişkiden uzak olarak anlamamız mümkün görünmektedir.

Şöyle ki kavramın lügattaki karşılıklarını incelerken *haleqa*nın kök anlamının "takdir etmek" olduğunun altını çizmiştik. Buna göre âyet aslında "ahsenü'l-mukaddirîn" demektir.¹⁰¹ Bâkallânî (403/1013)'ye göre de takdir etme, biçim ve şekil verme yönünden Allah Teâlâ, takdir edenlerin en iyisi ve en güzeldir.¹⁰² Buna göre Allah'ın şekil ve biçim vermesi daha güzel, daha latif, düşünce olarak da her zaman kullarından daha doğrudur. Öyleyse *hâlikîn* kelimesini "yaratıcılar" olarak değil, örneğin *sanatkarlar*¹⁰³ olarak çevirmenin oldukça sağlıklı bir yol olduğu belirtilmelidir. Âyet bu doğrultuda anlaşıldığı takdirde zaten herhangi bir ihtilaf ve çelişki vehmi söz konusu olmamaktadır. Üstelik âyetler böyle anlaşıldığı takdirde bilhassa Mu'tezile fırkasının yine bu âyetten hareketle "kul fiilinin *hâlikıdır*" iddiasının da fazla bir haklılık payının kalmayacağı açıktır.

Şu halde âyetler, "Allah, bir işi planlayıp varlık alanına çıkaran sanatkarların en mâhir olanıdır" anlamına gelmekte ve insanları da -kavramın temel anlamı doğrultusunda- *hâlik* grubuna dahil kılmaktadır.

k) İftira Etme Anlamının Karşılanması:

Kur'an-ı Kerim'deki bazı âyetlerde *yalan uydurmak* ve *iftira etmek* gibi anlamları karşılamak üzere *haleqa* kavramından yararlanıldığı görülmektedir:

{اِنَّمَا تَعْبُدُونَ مِن دُونِ اللَّهِ اَوْثَانًا وَتَخْلُقُونَ اَفْكَالًا .}

"Siz Allah'tan başka birtakım putlara tapıyorsunuz, iftira uyduruyorsunuz..."¹⁰⁴

⁹⁹ Saffât (37) : 125.

¹⁰⁰ "Kur'an'ı durup düşünmüyorlar mı? Eğer o, Allah'tan başkasından gelmiş olsaydı onda pek çok ihtilaflar bulurlardı." Nisâ (4) : 82.

¹⁰¹ Bkz. Ebu'l-Bekâ, *Külliyât*, 318; İbn-i Kayyim, *Şifâu'l-Alîl*, 279.

¹⁰² Bkz. Gölcük, Şerafeddin, *Bâkallânî ve İnsanın Fiilleri*, Ankara 1997, s. 183.

¹⁰³ Bkz. Esed, Muhammed, *Kur'an Mesajı Meal-Tefsir*, Türkçe çev. C. Koytak, A. Ertürk, İstanbul 1999, c. II, s. 917.

¹⁰⁴ Ankebût (29) : 17.

Esas itibariyle yalan söylemeyi ve iftira etmeyi; bir özne ve nesne hakkında gerçekliği ve kökeni olmayan çeşitli spekülasyonlar yapmak şeklinde tanımlamak mümkündür. Burada dikkat edilmesi gereken bir detay nokta vardır ve bu detay, özellikle *haleqa* kavramının olan veya olmayan bir şeyden yaratma anlamına ışık tutacak değerdedir. Objeye ve suje hakkında ortaya konan spekülasyonlar her ne kadar gerçeklik değerine sahip değillerse de yine de bu tür yakıştırmaların hiç yoktan çıkarılmadıkları, başka bir deyişle *yoktan yaratılmadıkları*, en azından belli bir özne veya nesne hakkında ortaya atıldıkları tespiti bizce kabule şayan görünmektedir. Çünkü insanın kurduğu hayallerinin bile dış dünyaya bağımlı olması gerektiği düşünülürse, yalan ve iftira atmanın neden *haleqa* kavramıyla ifade edildiğine dair ipuçları elde edilebilir.

Daha açık bir deyişle burada, kavramın kök anlamında var olan "*çeşitli malzemelerden yeni birtakım ürünlerin planlanarak ortaya çıkarılması*" diye tanımlayabileceğimiz "*takdir*" kelimesinin işaret ettiği doğrultuda, hakkında iftira ve yalan uydurulan varlık ile ortaya konulan gerçek dışı değerlendirmenin ilişkilendirilmesi söz konusudur.

4. Sonuç

İncelemeye çalıştığımız *haleqa* kavramı, Kur'an'ın

yoğunlukla istihdam ettiği bir fiil olup, temel anlamı "*takdir etmek*"tir. Bu temel anlam doğrultusunda zamanla kazandığı bazı yan anlamlarla çeşitli konuları da yansıtmak üzere kullanıma çıkan kavramımız, sadece Allah Teâlâ'ya özgü bir kavram olmayıp, örneğin Hz. İsa hakkında da açıkça istihdam edilmektedir. Bu yönü de etkili olmak kaydıyla kavramın *yoktan yaratma* gibi kelâmî/felsefî bir anlamı ifade etmediği ayrıca görülmüştür.

Bu itibarla kavram, Kur'an içindeki istihdam akışı doğrultusunda, yoktan yaratmaya konu teşkil etmemekte, Allah'tan başkası için kullanılması hususunda da sakınca oluşturmamaktadır.

Ancak açıkça ifade edilmelidir ki Allah'ın takdir ettiği ve yarattığı gibi, ne takdir etmek, ne de yaratmak mümkündür. O'ndan daha güzel *halq* etmek, elbette kâbil değildir. Buna göre en büyük Yaratıcının Allah Teâlâ olduğu şüphesizdir.

*Haleqa*nın anlam hayatında izlenen *yoktan yaratma* anlamının, kavramın Kur'an sonrasında oluşan semantik alanıyla ilgili bir anlam zenginliği oluşturduğu, ancak sağlıklı anlama ve yorumlama adına, nüzül dönemi sonrasında kazanan anlamların Kur'an'ın anlaşılması ve yorumlanması ameliyesinde istihdam edilmemesi gerektiği de ayrıca ifade edilmelidir.

akademisyenlere!

2003 yılı 3. sayımız

İSLÂM ve İKTİSAT Özel Sayısı

Katkılarınız için son tarih:

Eylül 2003